

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- Zeldzame 16e/19e eeuwse landkaarten
- Wereldkaarten
- Atlassen
- Stads- en dorpsgezichten geheel Nederland
- afb. Beroepen, ambachten enz.
- Geïll. boeken, kook- en kinderboeken.

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
tel. 077-519000
telefax 077-544602

CAERT-THRESOOR

10e jaargang, 1991, nr. 1

Haarlemmermeer, plankarten van vroeg-17e-eeuwse droogmakingsvoorstellen

J. Werner

1

Een onbekende 'Leo Belgicus' van Jodocus Hondius, 1590 [1593]

G. Schilder

12

Varia Cartographica

15

Besprekingen

18

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

20

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink,
Dr. H.P. Deys,
Dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij,
Drs. M.M.Th.L. Hameleers,
Drs. E.O. van Keulen,
Dr. P.C.J. van der Krogt,
Drs. A.H. Ruitinga,
Drs. D. de Vries.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:

Drs. E.O. van Keulen, Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Kattenburgerplein 1, 1018 KK Amsterdam.

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijgbaar op aanvraag bij het redactiesecretariaat.

Rubriek Nieuwe Literatuur

Drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 30,- per jaar (vier nummers), buitenland f 50,-. Losse nummers f 10,-. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nummer f 100,
halve pagina per nummer f 70,-
1/4 pagina per nummer f 50,-
Bij plaatsing in één jaargang (4 nummers): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,- per 12 woorden. Opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van de kaart van de vrijheid van de stad Utrecht. Caspar Specht, 1696 (Gemeentelijke Archiefdienst, Utrecht).

Antiquariaat „Het Bisschopshof”

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

Haarlemmermeer, plankaarten van vroeg-17e-eeuwse droogmakingsvoorstellen

De droogmakingskwestie

Wie kent niet de namen van Samuel Cruquius, Jan Adriaensz. Leeghwater en misschien ook van Melchior Bolstra en Jacob Bartelsz. Veris? Wat deze lieden met elkaar gemeen hebben zijn hun bemoeienissen met de droogmakingskwestie van de Haarlemmermeer. Het beste overzicht van de gebeurtenissen inzake de plannen tot droogmaking is te vinden in de klassieke studie van S.J. Fockema Andreae.¹ Behalve een overzicht van de voornaamste plannen schetst hij een beeld van (het ontbreken van) besluitvorming gedurende meer dan twee eeuwen. Uiteindelijk viel de meerbodem droog in 1852. Liep de gang van zaken boven het IJ over het algemeen voorspoedig, de droogmaking van de Haarlemmermeer bleef een controversieel onderwerp. Er waren namelijk veel partijen en belangen in het spel. Ook waren er vele problemen en diverse oplossingen, waarvan niet te overzien was hoe de consequenties op de langere termijn zouden uitpakken. De Haarlemmermeer was al lang een

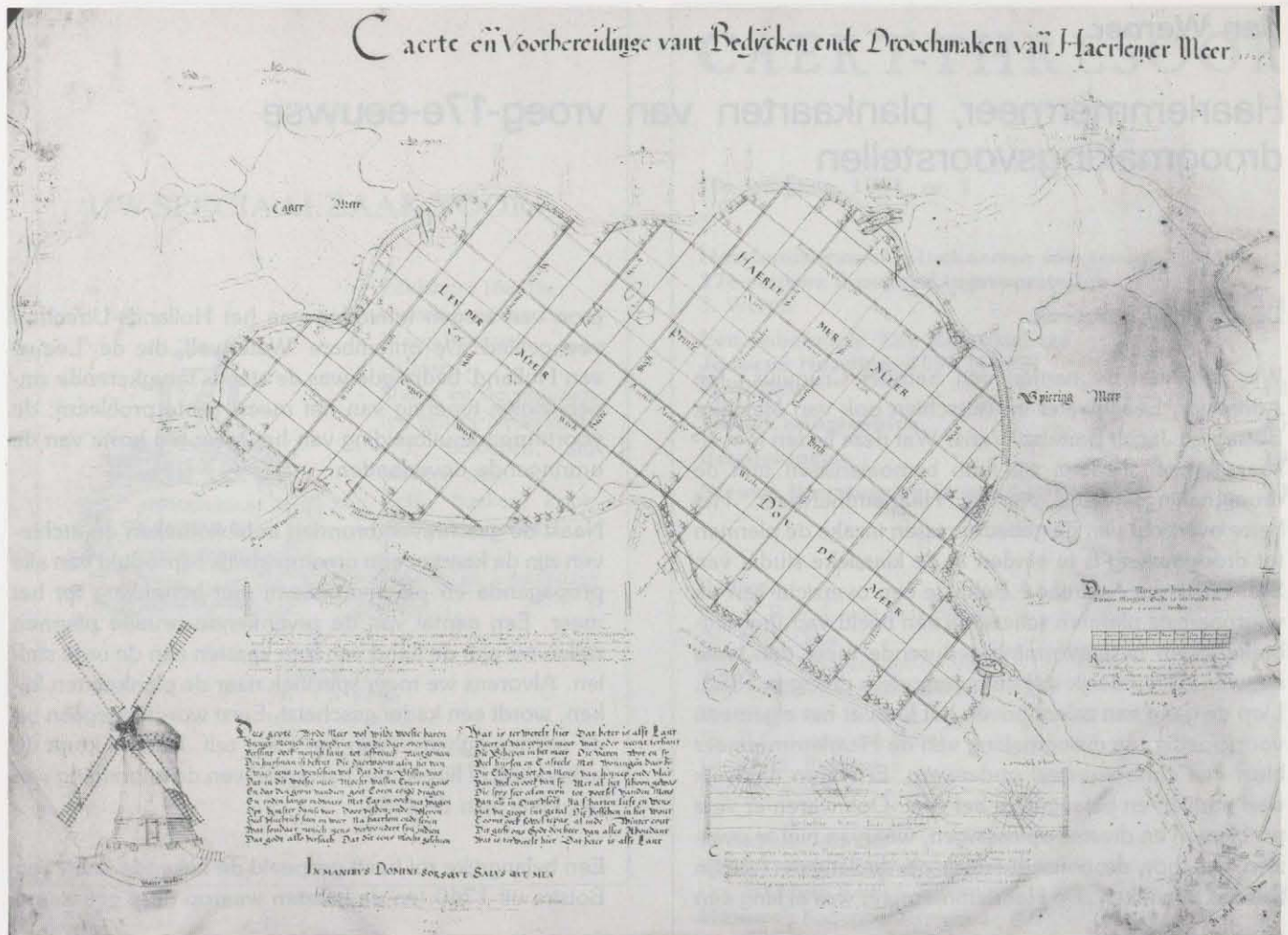
bron van zorgen temidden van het Hollands-Utrechtse veengebied. De ontembare 'Waterwolf' die de 'Leeuw van Holland' bedreigde was de steeds terugkerende zinnebeeldige typering van het meest acute probleem: de voortdurende uitbreiding van het meer ten koste van de omringende oeverlanden.

Naast de geschreven bronnen in bibliotheken en archieven zijn de kaarten een onvermijdelijk bijproduct van alle propaganda en plannenmakerij met betrekking tot het meer. Een aantal van de zeventiende-eeuwse plannen zullen we aan de hand van hun kaarten aan de orde stellen. Alvorens we meer specifiek naar de plankaarten kijken, wordt een kader geschetst. Eerst wordt ingegaan op de omstandigheden van het meer zelf. Daarna komt de uitbreiding of liever: de 'perceptie' van de uitbreiding van het meer aan de orde.

Een belangrijke rol heeft gespeeld de bekende kaart van Bolstra uit 1740 (en de kaarten waarop deze gebaseerd

De plankaart van Gerbrant Meussz. van vóór 1635 (Gemeentearchief Haarlem)

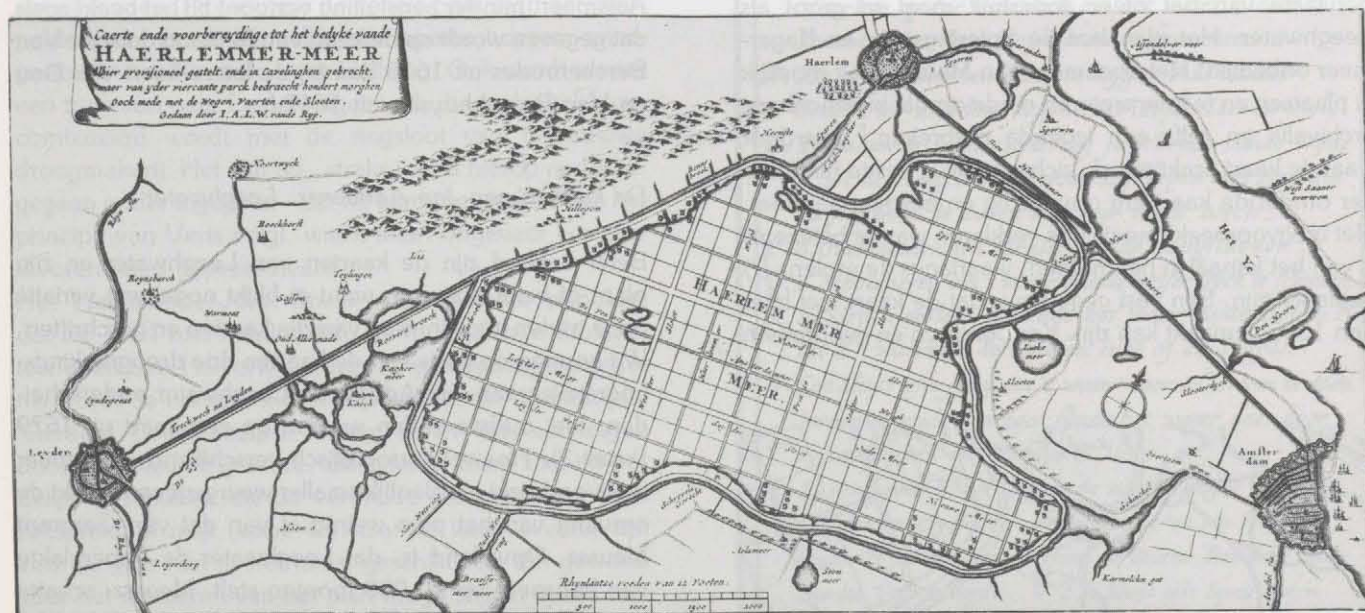
De vroegste handschriftkaart door Jan Adriaenszoon Leeghwater uit 1629 (Gemeentearchief Haarlem)

is) die een overzicht geeft van de kustlijnen van het meer en de corresponderende jaartallen. Ramaer toonde in zijn baanbrekende publikatie over de groei van de Haarlemmermeer² overtuigend aan, dat in deze presentatie van de groei van het meer aanmerkelijke fouten waren geslopen. Redelijk goed benaderde kustlijnen werden tot dan toe gekoppeld aan verkeerde jaartallen, hetgeen een veel sneller en dramatischer proces suggereert dan volgens de berekeningen van Ramaer uit de bus kwam. Het probleem lag dus niet zozeer in het aangeven van de verschillende fasen maar in het plaatsen in de tijd daarvan. Het lijkt erop dat de zeventiende-eeuwse plannenmakers wilden doen geloven dat de vergroting van de Haarlemmermeer veel sneller verliep dan dat in werkelijkheid aangetoond kon worden. Belangrijkste redenen hiervoor waren de aantasting van de oevers door de gestage golfslag en de voortgaande vervening dicht langs de oevers. Uit het laatste blijkt dat de mens zelf de natuur een handje hielp. Om dit proces het hoofd te bieden waren stonden twee alternatieven ter discussie. Dit waren kustversterking en droogmaking, geheel of gedeeltelijk. Beide oplossingen waren zeer kostbaar maar een keuze voor het laatste zou ook inkomsten opleveren. Voor de oeverbewoners waren beide opties in principe om het even. Geldschietters zagen natuurlijk meer in een rendabele investering: een groot areaal geldopbrengend land

temidden van de grote Hollandse steden. Juist deze laatste partij, vooral Haarlem en Leiden, vertegenwoordigd in alle besluitvormende organen zoals de Staten (Gecommitteerde Raden) en het bestuur van het Hoogheemraadschap van Rijnland, lagen dwars. Beide steden vreesden dat het ontbreken van de grote waterplas en de heen en weer gaande beweging daarvan in de toekomst de regelmatige verversing van het grachtwater zou beletten. Voor Leiden kwam daarbij nog de ermee samenhangende problematiek rond de aan te leggen Katwijkse Uitwatering.³ Haarlem bleef, terecht of onterecht, op het standpunt staan dat de 'schuring' die het Spaarne bevaarbaar hield, zou ophouden te bestaan met alle samenhangende economische gevolgen van dien. Amsterdam had belang bij het functioneren van de Slaperdijk ter hoogte van Haarlem, waar bij hoge waterstanden overtoollig IJ-water de mogelijkheid vond om de Haarlemmermeer in te stromen. Ook visserijbelangen dreigden geschaad te worden als de plannenmakers hun zin kregen. Waterstaatkundig werd bovendien voortdurend betwijfeld of de boezem van Rijnland zich wel een verlies van een zo groot areaal aan boezemwater kon veroorloven; de uitwateringsmogelijkheden op het IJ waren onder bepaalde omstandigheden toch al heel moeilijk. Dit was voor het bestuur van het Hoogheemraadschap een bron van besluiteloosheid omdat Rijnland natuurlijk ook

Het 'Amsterdamse' exemplaar van het plan van Leeghwater uit 1640 (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

De tweede versie van het gedrukte kaartje van Jan Adriaenszoon Leeghwater (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

groot belang had bij een oplossing van de problemen aan de oostelijke oeverlanden. Al deze belangen botsten voortdurend en in combinatie met wisselende tijdsomstandigheden, veroorzaakt door oorlogen, economische- en landbouwcrises, stonden zij een lokale oplossing van het probleem tot in het midden van de vorige eeuw in de weg.

De plankkaarten

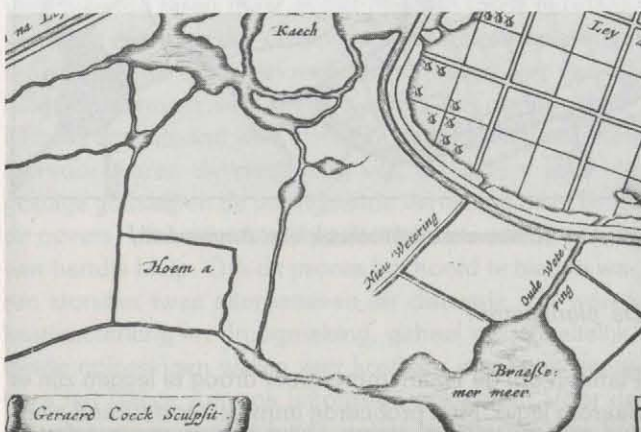
Plannen om de Haarlemmermeer droog te leggen zijn er daarom legio. Men probeerde immers voortdurend alternatieven aan te bieden die zo min mogelijk belangen zouden kunnen schaden en zoveel mogelijk belanghebbenden zouden verlokken tot instemming met de voor-

stellen. Wanneer we alle kleine en grote varianten en amendementen op voorgestelde plannen in aanmerking nemen komen we moeiteloos tot enkele tientallen. In deze bijdrage staan echter kaarten centraal en worden alleen die vroeg-zeventiende-eeuwse plannen bekeken die in een kaart tot uitdrukking zijn gebracht. Hierbij wordt het accent gelegd op de kaarten en wat minder op de inhoud van de plannen zelf. Het aantal te beschouwen plannen wordt dan aanzienlijk ingeperkt.

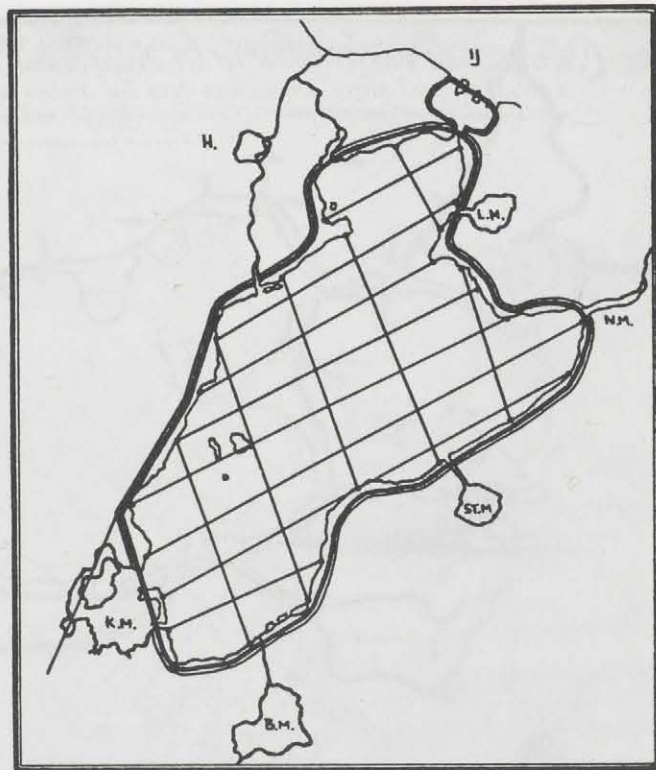
De kaart van Gerbrant Meussz.

We beginnen met de naar aller waarschijnlijkheid vroegste kaart die zich in het Gemeentearchief van Haarlem bevindt (kaart 1). De kaart is uitgevoerd in handschrift en draagt het volgende opschrift: *Caerte ofte ontwerp vande Haarlemmer Meer, gemaect ende ontworpen bij Gerbrant Meussz ...* Verder wordt nog op de kaart vermeld, dat het meer 30.000 morgen groot is. Een nadere toelichting treffen we op de kaart niet aan. Meussz. of Meeuszw. was landmeter-kaarttekenaar, geadmitteerd door het Hof van Holland op 10 december 1601. Hij was werkzaam in Noord-Holland.⁴

De inhoud van de kaart wordt niet verklaard. We zien een netwerk van wegen en vaarten. De groepjes van drie streepjes stellen waarschijnlijk niets anders voor dan molengangen van drie molens. Dit zou impliceren een aantal molengangen van 55 maal 3 is 165 molens, meer nog dan het hoogste aantal dat Leeghwater voorstelde. Dit is niet zo verwonderlijk, want Meussz. schatte de oppervlakte van het meer anderhalf maal zo groot als Leeghwater. Het plan laat de Spieringmeer en Kagermeer onbedijkt. Het document van Meussz. valt moeilijk te plaatsen en te interpreteren mede omdat bijbehorende archivalia en zelfs een legenda ontbreken.⁵ Hierdoor staat de kaart praktisch op zichzelf. Dit is des te hinderlijker omdat de kaart erg onvolledig en abstract aandoet. Het is bijvoorbeeld moeilijk te verklaren wat de betekenis is van het kanaal in het midden, waarlangs de molens (?) geplaatst zijn. Een vast gegeven is dat de kaart niet later dan 1635 gemaakt kan zijn. Kartografisch en geografisch

De eerste versie van het gedrukte kaartje van J.A. Leeghwater (detail) (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

De vertekening van het gedrukte kaartje van J.A. Leeghwater bij overbrenging op een goede geometrische basis (Jan Werner)

bezien kan de kaart ook niet veel vroeger getekend zijn. Het kaartbeeld vertoont immers in belangrijke details, zoals de 'moderne' weergave van de Ruigenhoek bij Aalsmeer, minder aansluiting vertoont bij het beeld zoals dat gegeven wordt op de kaart van Rijnland door de Van Berckenrodes uit 1615 dan bij de latere kaart van Dou en Van Broeckhuysen uit 1647.⁶

De kaarten van Jan Adriaensz. Leeghwater

Beter bekend zijn de kaarten van Leeghwater en zijn plan, of beter plannen, want er blijkt nogal wat variatie op te treden in de inhoud van zijn kaarten en geschriften. We kunnen op basis van de kaarten drie droogmakingsvoorstellen van Jan Adriaensz. Leeghwater onderscheiden. Het oudste treffen we aan op een kaart uit 1629 (kaart 2). Hoewel kartografisch verschillend - het meer is bijvoorbeeld aanzienlijk smaller weergegeven - wijkt de omvang van het plan weinig af van dat van Gerbrant Meussz. Opvallend is, dat Leeghwater de oppervlakte van het meer op 20.000 morgen stelt. Meussz. schatte het 50% groter. Het is niet duidelijk of hij de randmeren hierbij meerekend. De schatting zou wel in overeenstemming zijn met de kartografische verschillen tussen de kaarten. Leeghwater kende de kaart van Meussz. zoals we straks zullen zien. Kenmerkend voor dit eerste plan is het openhouden van de Kagermeer. De Spieringmeer bleef ook in het tweede concept open. Leeghwater deed blijkbaar moeite, hoewel dit vaak werd ontkend, om juist ten behoeve van Rijnlands boezem een gedeelte van het merencomplex open te houden. Op de kaart vermeldt

Jan Adriaensz. dat hij gemaakt zou hebben 'een Cleyn boecxken'. Wellicht slaagde hij er pas in om dit geschrift, waarschijnlijk gewijzigd, in 1641 als *Haerlemmer-Meer-Boeck* uitgegeven te krijgen.⁷

Het blijft zes jaar stil voordat Leeghwater een nieuwe propagandakaart maakt. In 1635 is zijn pleidooi gericht aan de hoogste overheid zoals de kaarttitel aangeeft (kaart 3a). Het verschil tussen beide plannen is duidelijk. Zonder enig commentaar op de kaart wordt nu de Kagermeer meebedijkt. Een belangrijk gegeven met betrekking tot de kaart van Meussz. wordt wel op deze kaart vermeld, namelijk: 'Gedaen door Jan Adriaensz Leeghwater Ingenieur Ende Molen Maker in de Rijp. Na het exemplaar van Gerbrant Mieusz. Landtmeter van uytgeest'. Dit is in alle documenten rond Leeghwaters activiteiten de enige vermelding, waaruit samenhang met, of zelfs het gebaseerd zijn op het plan van Meussz. blijkt. In 1640 opent Leeghwater, waarschijnlijk in opdracht van een nieuw opgericht consortium, weer een offensief.⁸ Daarvan zijn namelijk twee kaarten bekend, één gericht aan Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland en één aan het stadsbestuur van Amsterdam (kaart 3b en c). Het voorstel blijkt inhoudelijk exact hetzelfde te zijn als dat uit 1635. Op twee kopieën na waren dit de laatste kaarten uit deze kaartstam (kaart 3d en e).

In 1641 verschijnt het *Haerlemmer-Meer-Boeck* van de hand van Leeghwater. Opmerkelijk, zeker in het licht van het hierna te bespreken voorstel van Veris, is de ingrijpende verandering die de plankaart in het boekje ondergaat. Het feit, dat de kaart in gedrukte vorm verscheen, veel kleiner en dus kleinschaliger dan eerdere kaarten, is minder opzienbarend dan de inhoudelijke aanpassingen. Plotseling is de gehele Spieringmeer ingepolderd en wordt kennelijk een aparte boezem voorgesteld in het Houtrak, voor Halfweg. Ook wordt ineens een trekvaart naar Leiden afgebeeld, die gedeeltelijk gecombineerd wordt met de ringsloot van de nieuwe droogmakerij. Het valt op - straks wordt hierop nader ingegaan nader ingegaan - dat hij hiermee grotendeels het principe van Veris volgt, wiens kaart ongeveer een jaar tevoren werd gepresenteerd.

Het *Haerlemmer-Meer-Boeck* was dermate populair, dat tot 1764 niet minder dan 16 verschillende drukken te vinden zijn. Halverwege deze lange uitgavegeschiedenis wordt de oorspronkelijk koperplaat, die de inscriptie 'Geraerd Coeck sculpsit' draagt (kaart 4a), vervangen door een nieuwe gravure, die uiterlijk maar niet inhoudelijk verschilt en die de vermelde graveursnaam vanzelfsprekend mist (kaart 4b). Dat de kaart evenals zijn voorgangers niet in het minst geschikt zou zijn geweest voor het uitvoeren van het plan moge blijken uit de vertekening die optreedt wanneer we een aantal van de erin opgenomen lijnen intekenen op een geometrisch goede basis. Het behoeft geen betoog, dat het kaartje bij zijn laatste druk in de tweede helft van de achttiende eeuw slechts een curiositeitswaarde had. De realiteit van de ingetekende topografie strookte allang niet meer met wat Leeghwater oorspronkelijk afbeeldde.

Volledigheidshalve vermelden we hier nog de derde kaartuitvoering van het laatste concept van Leeghwater, namelijk de versie die W.J.C. van Hasselt opnam in zijn

Aenwysinge Vande NIEUWE CAERTE.

A. De Ringsloot

- a. Treck wech van Haerlem op Leyden.
- B. 3. Oude uytwaterende Sluysen omtrent 't Huys te Hart.
- C. 1. Uytwaterent gat van nieuws inde oude Haerlemmer dyck te leggen en sal gemeen wesen met de Bossem H.
- D. De uytwaterende waert van nieuws te verbreden lopen: de van Haerlem door den ouden Dyck inden Bossem H.
- E. Een groote uytwaterende Schutsluys.
en met syn kolck te leggen op het eylandt van Ruyc: hoort met 2 Hoofden om de schuiering te maecken ende voort wachten en leggen vande schepen om te schutten.
- F. 5 Uytwaterende verlaten van houdt ofte steen te leggen inden Dyck G.
- G. De nieuwe Dyck over de eylanden van Ruichout te maken
- H. Den Bossem begrepen tusschen den Dyck G. ende de oude Haerlemmer dyck.
- I. Bleepwerck voorde 3. sluysen B. om mette treckschuyten recht door te varen na Haerlem sonder over lopen.
- K. 1. Uytwaterendt verlaet inden hoogen Dyck by Slooter dyck ende daer omtrent int Braeckje.
- L. Een Schutsluys te leggen inde Ringsloot omtrent 't Huys te vraag voor de Huysluyden oock om het water aldaer te stuiten om door Leyden te doen stroomen by overvloed van water sal de sluis opgewonden worden op de manier als aenden Leydschen Dam.
- M. De groote Schutsluys voor de schepen comende van Haerlem op der Gou oock om het water aldaer te stuiten dattet door Leyden moet stroomen.
- N. De groote Steenen Beer te leggen inde Stadts Gracht tot Leyden. tegen over Ryck Ian en molen.
- O. De nieuw te deelen wetering streckende vande Wyde A. tot de Ringsloot toe voor de schepen van Haerlem na der Gou. te zuren met een treck wech.
- P. 8. Overtoomen ten dienste vande Huysluyden.
- Q. 2. Schotdueren om 't water vande velfer Dyck te schutten.
- R. Sy. Strick molens malende het water uytte Bossem H. int Y. wanneer de Sluysen niet of en loopen.
- S. Een Sluis ofte spuij om 't water door Haerlem te doen stroomen ende des noot synde het water daer door uyt te tappen na 't Huys te Hart.
- T. Is een steene Brugh leggende aen de singel van Leyden met 3. boghen en schot dueren om 't velfer water te stuiten leyt neffens de Steene Beer die inde Stadts Vesten leydt.
- V. Een Sluis ofte Spuij boven Leyden inden Rhyn om het water met minder kosten door Leyden te doen stroomen.

De legenda op het gedrukte plan van J.B. Veris (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

negentiende-eeuwse bewerking van het *Haerlemmer-Meer-Boeck* (kaart 4c). Niet opzienbarend, ware het niet dat het hier gaat om een voor Nederland vrij vroeg voor-

beeld van een in lithografie tot stand gekomen kaartje. Bovendien is het een vroege poging tot het vervaardigen van een kaart- facsimile.

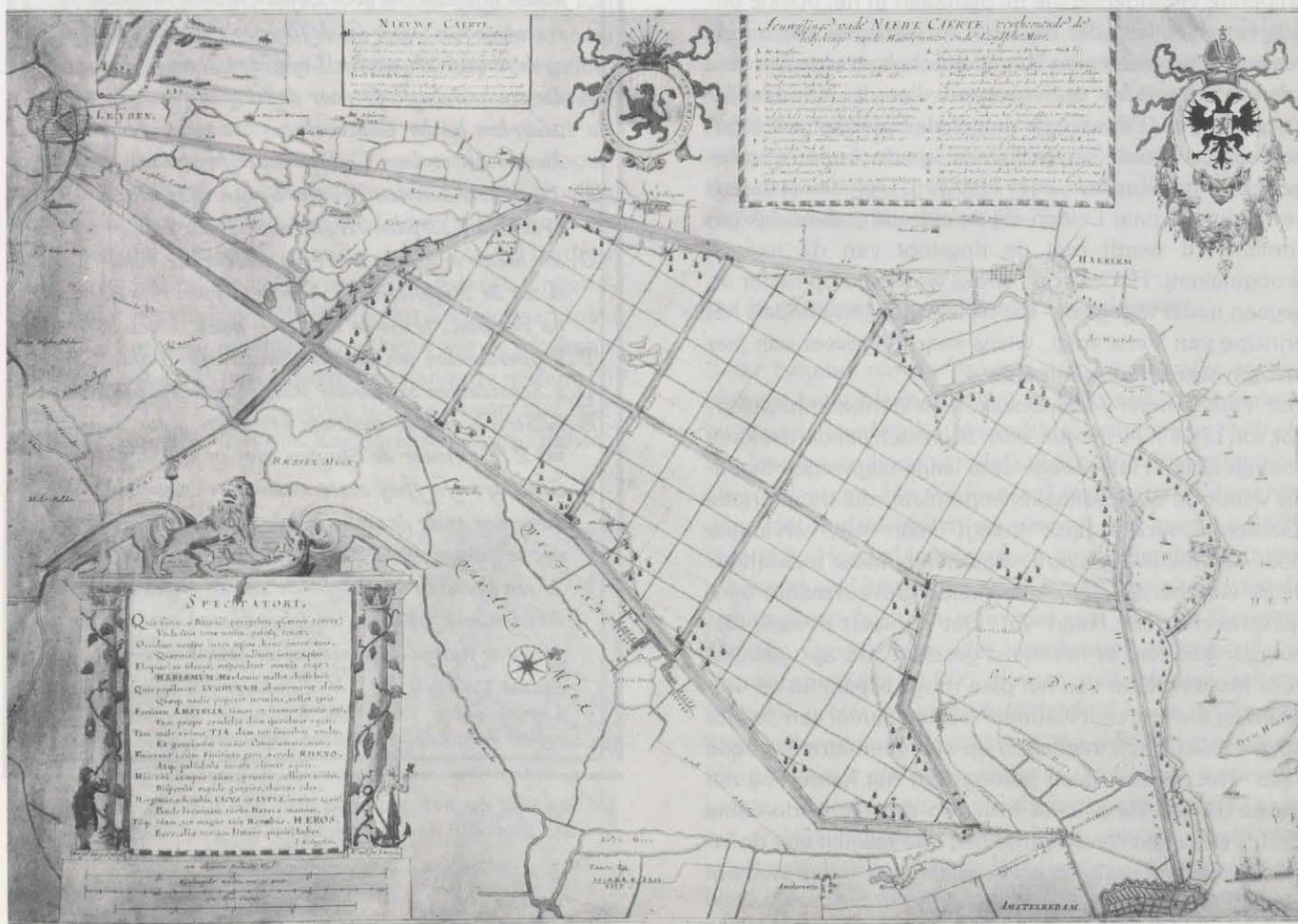
De kaarten van het plan van Veris

Origineler dan Leeghwater was Jacob Bartelsz. Veris⁹ met zijn in 1640 opgevatte plan. Veris werkte naar het schijnt veel gerichter dan Leeghwater. Hij diende namelijk expliciet de belangen van landeigenaren en ambachtsbestuurders langs de Haarlemmermeer, zoals we ook steeds in de titelcartouche vermeld zien.¹⁰ Misschien dat daarom zijn plan uitgewerkter kon zijn dan dat van Leeghwater en ook daarom het plan tenminste besproken werd door Rijnland.¹¹

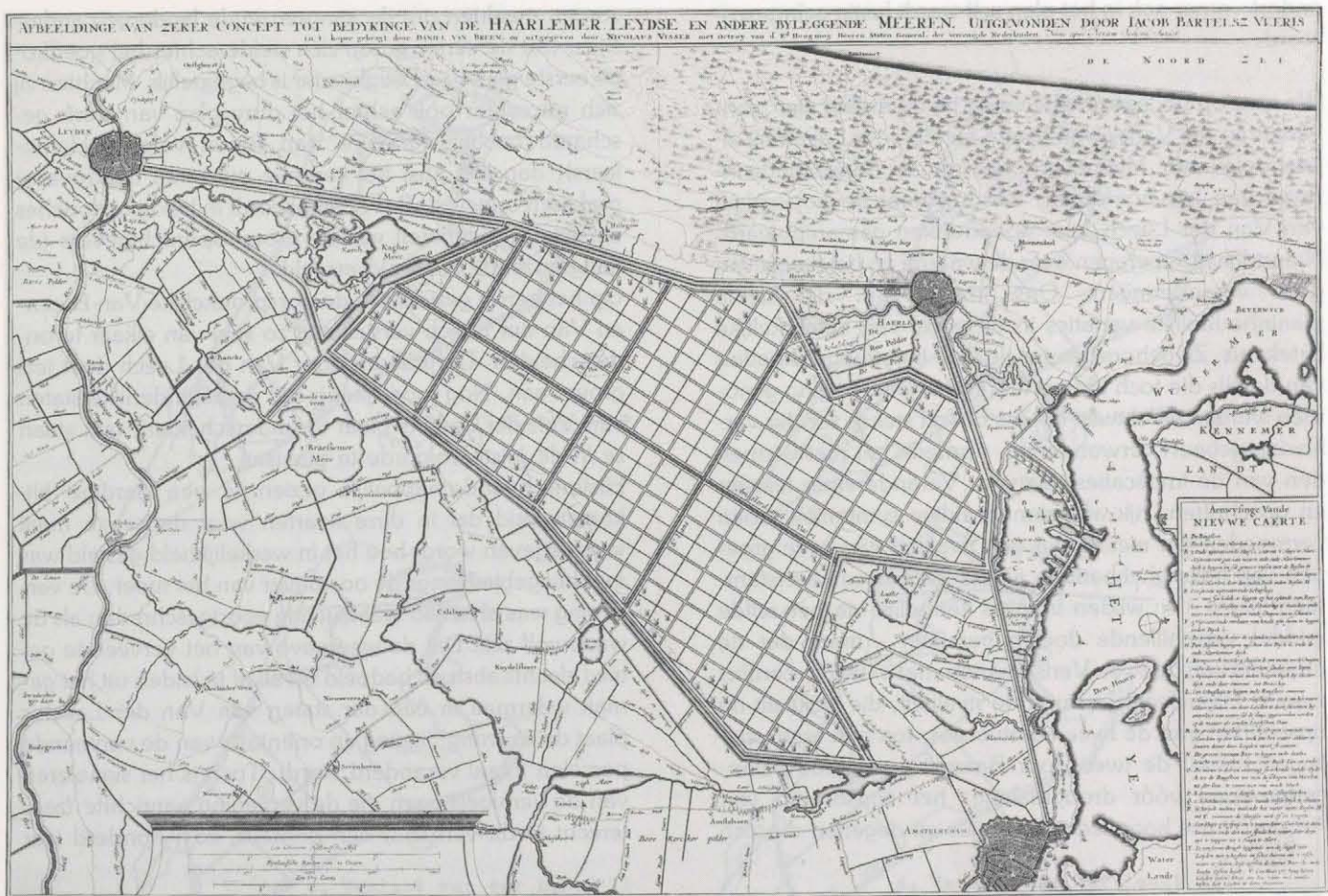
Een geïntegreerd complex van maatregelen moest terrechte of vermeende waterstaatkundige en economisch-geografische nadelen ondervangen. We zien op de kaarten die het plan tonen dienaangaande een vrij uitgebreide legenda. De kaarten die Veris' plan tonen zijn het best in drie groepen in te delen. Om te beginnen kennen we de oorspronkelijke handschriftkaarten, zoals die onder meer voorkomen in het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland (kaart 5a en b). Dit zijn ongetwijfeld de kaarten op basis waarvan in februari 1641 Veris' plan

door Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland werd gesproken. Aan deze kaarten, die op de schaal van ca. 1:36.000 werden gemaakt, moet evenals aan die van Leeghwater in belangrijke mate propagandistische waarde toegeschreven worden. Ze zijn alle zeer luxe uitgevoerd, met de hand getekend, ingekleurd en soms met goud gehooft (overige bekende exemplaren, kaart 5c, d en e).

Met de vorige kaarten voor ogen zien we dat dit plan met zijn uitgewerkte extra boezem bij Halfweg, de fraaie brede trekvaarten en sluizensystemen veel kostbaarder zal zijn geweest. Scheepvaartbelangen, waterstaatkundige vereisten, veiligheid, aan al deze zaken is optimale aandacht besteed. Wat kartografische accuratesse betreft schuilt ook bij dit plan een addertje onder het gras. De kaarten van Meussz. en Leeghwater mogen dan minder gedetailleerd zijn en belangrijke vertekeningen vertonen, essentiële kenmerken zijn door beide plannenmakers beter up-to-date gebracht dan bij Veris het geval is. De weergave van de Ruigenhoek, een cruciaal punt, berust bij Veris, zoals de gehele kaartbasis, op de stand van de kartografie van het gebied zoals die is verwerkt in de grote kaart van Holland, die werd uitgegeven door Jacob Aertsz. Colom. Deze kaart, voor het eerst uitgegeven in 1639, zo actueel mogelijk dus, is te beschouwen als een verbeterde versie van de grote kaart van de Van Ber-

De handschriftkaart van het plan van J.B. Veris uit 1604 (Archief Hoogheemraadschap van Rijnland)

De laatste staat van de door Daniel van Breen gegraveerde kaart, uitgegeven door Petrus Schenk jr. in de loop van de 18e eeuw (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

kenrodes uit ca. 1620.¹² Toch moet het verloop van de oever, vooral aan de oostzijde, al in het begin van de jaren veertig anders zijn geweest, zoals Dou en Van Broeckhuysen enkele jaren later lieten zien.¹³ Kenden de erbij betrokken landeigenaren en ambachtsbestuurders de actuele situatie niet beter? Kaartuitgevers maakten zich al gauw meester van dit plan en in 1641 verschenen categorie 2 en 3, twee bijna identieke gedrukte versies van de plankaart. Ondanks het feit dat ze kleinschaliger zijn (ca. 1:55.000) geven ze dezelfde details. De kartografische basis voor de gedrukte kaarten is onmiskenbaar direct ontleend aan de voornoemde kaart van Colom. In zekere zin is zelfs Leeghwaters kaart uit het *Haerlemmer-Meer-Boeck* als een - zij het gemodificeerde en gesimplificeerde - derde gedrukte versie van het plan Veris te beschouwen.

De twee kaarten van Veris' plan die in 1641 gedrukt zijn geven nog steeds aanleiding tot verwarring. Om te beginnen de kaart die gegraveerd werd door Daniel van Breen. De eerste staten daarvan dragen de kopititl: *Provisioneel concept ontwerp ende voorslach dienende tot de bedijkinge vande groote water meeren*. In de cartouche wordt vermeld dat het plan ontworpen is door Veris en, zoals op de oorspronkelijke kaarten, in opdracht van wie. Een gedicht van Veris *Boeren clacht over de waterwolf* onderstreept de noodzaak tot uitvoering van het plan. Afdrukken van deze koperplaat worden tot ver in

de achttiende eeuw in sterk vereenvoudigde vorm uitgegeven, eerst door Nicolaas Visscher omtrent het einde van de zeventiende eeuw en daarna door Petrus Schenk Jr. in de tweede helft van de achttiende eeuw. Ook hier geldt weer, dat deze twee herdrukken meer sentimentele of propagandistische dan actuele waarde hadden. Ten eerste zou de Leidse Vaart niet meer, zoals hier, deel uit hebben kunnen maken van het inpolderingsproject. Hij was inmiddels voltooid in 1656 en zelfs westelijker dan aangegeven. Ten tweede zou de omvang van de polder vergroot moeten worden omdat inmiddels vooral bij Aalsmeer nog meer land verdwenen was.

De tweede groep van gedrukte kaarten werd gegraveerd door Willem van der Laech. Evenals bij Van Breens kaart is de uitgever niet vermeld. De kaart van Van der Laech is wellicht te typeren als de meest wispelturige plankaart van de Haarlemmermeer. Eén ding is zeker, Van der Laech heeft al zijn vaardigheden als plaatsnijder in de strijd geworpen. Inmiddels zijn namelijk meer dan vijf verschillende staten gevonden. De staten die tot nu toe bekend zijn, zijn ongedateerd of dragen de jaartallen 1641 of 1644.¹⁴ Op een van de versies treffen we de mededeling aan: 'De eerst begonne plaedt blijft noch al in de meulen mach men dan ook niet met die tweede plaedt wat speulen'. Er wordt dan ook heel wat 'afgespeuld' met de plaat. Niet alleen secundaire kenmerken zoals versieringen, opschriften - zelfs het gedicht ver-

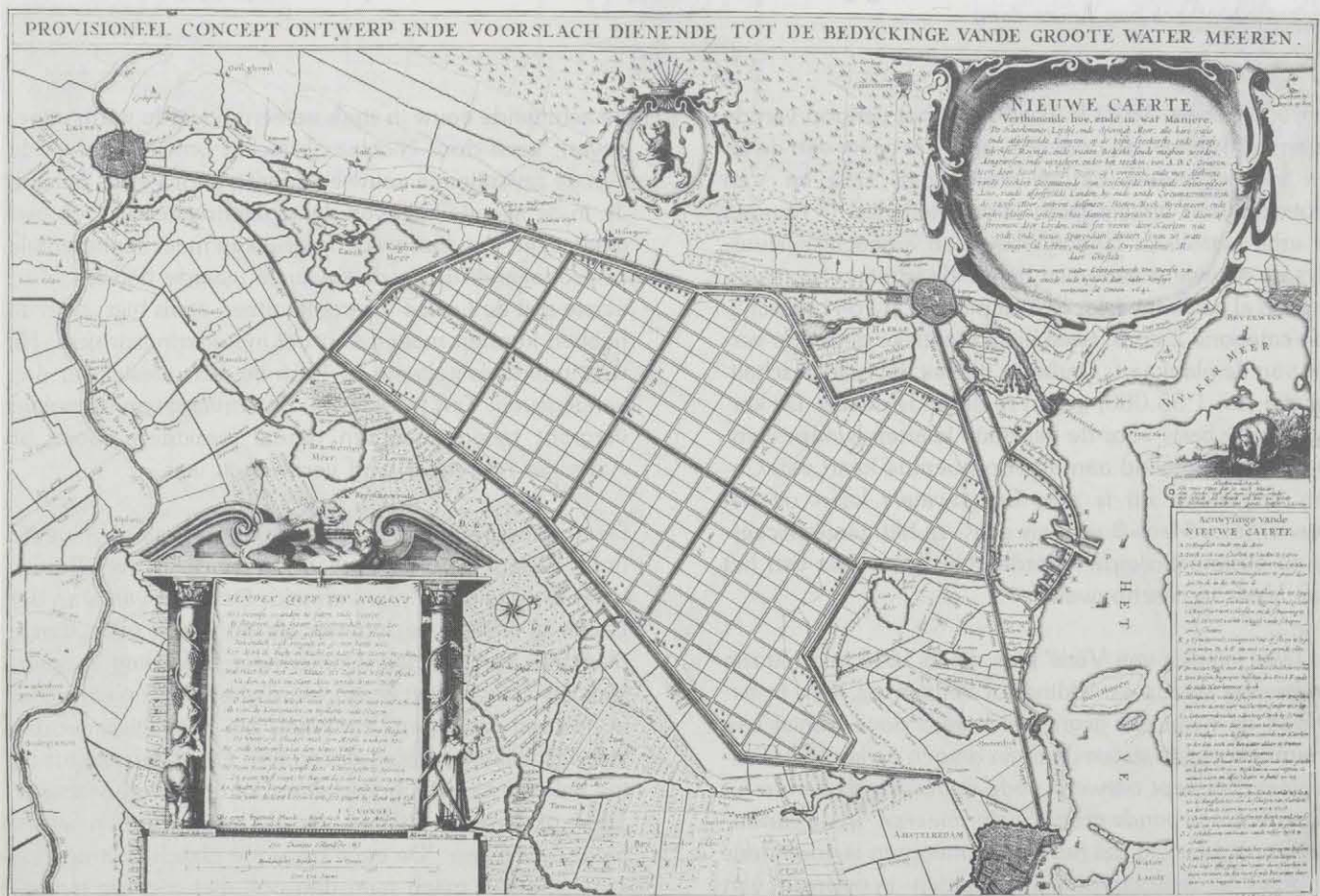
andert - maar ook in het plan zelf wordt lustig geïmprovi-
seerd.

We zien op de laatste afbeelding bij dit artikel vier plan-
varianten die Veris, Van Breen en Van der Laech bij el-
kaar opleveren. Met het grootste gemak, ongeacht de in-
houd van het hoofdplan, wordt vooral de koperplaat
van Van der Laech naar goeddunken gemanipuleerd.
Natuurlijk rijzen vragen over de waarde en betekenis van
deze veranderingen. Ons inziens zijn de kleine
planinhoudelijke variaties in dit geval van betrekkelijke
betekenis. Zij behoorden tot de vele invulmogelijkheden
van details die toch al voortdurend in overweging geno-
men werden. Wel wekt het feit dat dit steeds zonder ver-
klaring gebeurt verwondering, alsmede het niet vermel-
den van de implicaties daarvan. Veranderende teksten
en opschriften, rijk aan zinnebeeldige symboliek, doen
vermoeden dat niet zozeer een rivaliteit van twee groe-
pen van belanghebbenden achter deze twee kaartstam-
men steekt - zij wilden immers kennelijk via het zelfde
middel verschillende doelen bereiken - maar dat de
drukkers van de twee Veris-kaarten met elkaar in conflict
waren. Hamelers¹⁵ schrijft de rivaliteit, die blijkt uit de
opschriften van de twee kaartversies, toe aan tegenstel-
lingen tussen de twee door Baars¹⁶ genoemde belan-
gengroepen vóór droogmaking, het consortium van
Amsterdamse kooplieden enerzijds en degenen die zich

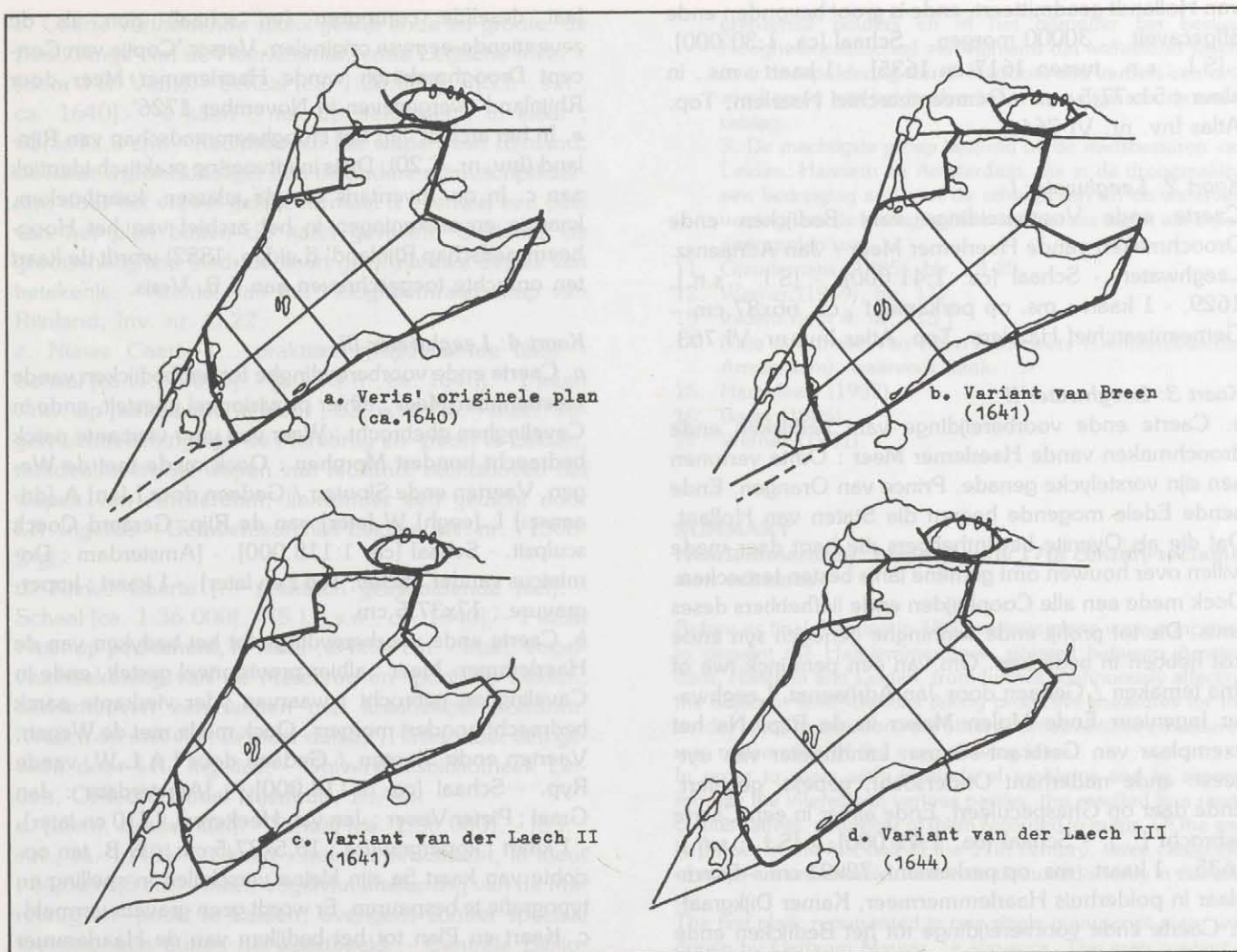
zorgen maakten om de aangrenzende landerijen ander-
zijds. Dat de eerste groep zich stelde achter het goedko-
pe eerste plan van Leeghwater is begrijpelijk. Mochten zij
zich nu echter ook achter het dure plan van Veris ge-
schaard hebben (gravure Van Breen volgens Hamel-
leers), dan lijkt juist het centrale punt van controversie
praktisch opgelost. Bovendien wordt in beide cartouches
expliciet de identiteit van de groep opdrachtgevers (de
aangrenzende landen) vermeld.

Op het eerste gezicht zijn de oorspronkelijke Van Breen-
en Van der Laech-versies niet zo snel van elkaar te on-
derscheiden. De gravure door Van der Laech doet iets
grover aan. Nog moeilijker is het de afzonderlijke staten
van Van der Laechs plaat te onderscheiden, laat staan
ze in de juiste volgorde te plaatsen.

Historisch-landschappelijk gezien is een aardige bij-
komstigheid dat in deze kaarten voor de eerste maal
weergegeven wordt hoe het in werkelijkheid gesteld was
met het gebied langs de oostoever van het meer. De ver-
vening was al net zo vraatzuchtig voortgeschreden als de
waterwolf zelf! Dat de weergave van het verveende ge-
bied slechts abstract bedoeld is valt af te leiden uit het ge-
mak waarmee in één der staten van Van der Laech's
plaat de omvang, ligging en oriëntatie van de verveende
percelen totaal veranderd wordt. Toch is het signaleren
van de verwoestingen die de vervening aanrichtte (zeer
terecht in dit verband) een primeur, zo'n honderd jaar

Een vroege staat van de gedrukte kaart van het plan van Veris, gegraveerd door Willem van der Laech in 1641 (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

Variaties in de hoofdlijnen van het plan van Veris (Jan Werner)

voordat Melchior Bolstra op officiële wijze de realistische toestand van het Oost- en Westeinde van Aalsmeer in een gedrukte kaart vastlegt, zoals waar te nemen valt in zijn kaartboek van Rijnland uit 1746.

Besluit

De periode waarin de oudste plankarten hun oorsprong vinden is eigenlijk maar vrij kort. In zo'n vijftien jaar tijds, met een kleine onzekerheid omtrent de kaart van Meussz., is het lanceren der plannen voltooid. Na 1641 vervalt men alleen in herhalingen, c.q. herdrukken en kritieken. Daarna valt er een lange stilte, zeker waar het de plankarten uit de particuliere sfeer betreft.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw treffen we alleen nog een aantal kaarten aan van gedeeltelijke droogmakingsplannen, gemaakt na een in 1662 uitgevoerde inspectie van de wederom geteisterde meeroevers. Ook deze mochten niet tot resultaat leiden. Uiteindelijk werd in 1687 wel een paalwering gerealiseerd, die op de eerder genoemde kaart van Bolstra uit 1740 al ver uit de kust midden in het water staat. De vroege plankarten kenmerken zich door onvolledigheid,

oppervlakkigheid, veranderlijkheid en onnauwkeurigheid. Essentiële elementen ontbreken regelmatig, van een plan blijken vaak verschillende varianten in kaart te zijn gebracht, de kartografische basis was vaak verouderd enzovoorts. Ongetwijfeld is dit alles het gevolg van het gebrek aan afronding, de vatbaarheid voor discussie en het feit dat de kaarten natuurlijk niet bedoeld waren voor de feitelijke uitvoering van het project. Wanneer een plan werkelijk serieus werd kwam er ander kartografisch werk op tafel. Dat zien we aan de prima karteringen van de Noordhollandse meren en de uiteindelijke plankarten van de Haarlemmermeer, zoals die in het archief van de polder worden bewaard. Er werden serieuze opmetingen gedaan, waaruit exacte en grootschalige projectkaarten voortkwamen.¹⁷

LIJST VAN KAARTEN

Kaart 1: Gerbrant Meussz

Caerte ofte ontwerp vande Haarlemmer Meer / gemaect ende ontworpen bij Gerbrant Meussz Lant meter vant padt tot Uijtegeest resideerende ende by de Hove

van Hollandt geadmitteert, ende is groot bevonden ende affgecavelt ... 30000 morgen. - Schaal [ca. 1:30 000]. - [S.l. : s.n., tussen 1617 en 1635]. - 1 kaart : ms., in kleur ; 51x77,5 cm. - Gemeentearchief Haarlem, Top. Atlas Inv. nr. VI 764.

Kaart 2: Leeghwater I

Caerte ende Voorbereidinge vant Bedijcken ende Droochmaken vande Haerlemer Meer / Jan Adriaensz. Leeghwater. - Schaal [ca. 1:41.000]. - [S.l. : s.n.], 1629. - 1 kaart : ms. op perkament ; ca. 66x87 cm. - Gemeentearchief Haarlem, Top. Atlas Inv. nr. VI 763.

Kaart 3: Leeghwater II

a. Caerte ende voorbereijdinge vant bedijcken ende droochmaken vande Haerlemer Meer : Omte vertonen aen sijn vorstelycke genade. Prince van Orangen. Ende aende Edele mogende heeren die Staten van Hollant. Dat die als Overste bewinthebbers die hant daer mede willen over houwen omt gemene lants besten tesoecken. Oock mede aen alle Coopluijden ende liefhebbers deses lants. Die tot profijt ende winninghe genegen syn ende lust hebben in bedijcken. Om van een penninck twe of drie temaken / Gedaen door Jan Adriaensz. Leeghwater Ingenieur Ende Molen Maker in de Rijp. Na het exemplaar van Gerbrant Mieusz. Landtmeter van uytgeest. ende naderhant Ondersocht, gepejlt, gebetert. Ende daer op Ghespeculeert. Ende alhier in een Caerte gebrocht [...]. - Schaal [ca. 1:41 000]. - [S.l. : s.n.], 1635. - 1 kaart : ms. op perkament, 72x91 cm. - Exemplaar in polderhuis Haarlemmermeer, Kamer Dijkgraaf.

b. Caerte ende voorbereijdinge tot het Bedijcken ende drooghmaken vande Haerlemer-Meer omte vertoonen aende E: Wijse Voorsienighe Heeren Dijkgraeff ende Hemraden van Rijnlandt, dat die geluc met goeden raet ende dade de hant daer mede willen aanhouwen om't gemene lants beste te soecken om dit groote heerlijcke lofbaerlijcke werck eens bijder hant te nemen om te bedijcken ende met Godes hulpe tot goetd landt te brengen, ende profijt doen / Gedaen door Jan Adriaensz. Leech Vater [...]. - Schaal [ca. 1:41.000]. - [S.l. : s.n.], 1640. - 1 kaart, ms. op perkament, in kleur ; 61,5x92 cm. - Archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland, Inv. nr. C 17.

c. Caerte ende voorbereijdinge tot het Bedijcken ende droochmaken vande Haerlemer-Meer om te vertoonen aende E: Wijse vorsienige Heeren Borgemeesteren Raden ende Regenten vande Stadt Amsterdam dat die geluc met goede raet ende daet de hant daer mede willen aenhouwen om't gemene landts beste te soecken om dit groote Heerlijcke lofbaerlijcke werck eens bijder hant te neemen om te bedijcken, ende met Godes hulpe tot goet landt te brengen, ende profijt doen / Ghedaen door Ian Adriaensz. Leech-Water Ing. ende Molen Maker vande Rijp in Noort Hollandt [...]. - Schaal [ca. 1:41.000]. - [S.l. : s.n.], 1640. - 1 kaart : ms. op perkament, in kleur ; 65x94 cm. - Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, Kaartenzl. L.K. VIII-2.

Twee eenvoudige kopieën zijn bekend:

f. In het Gemeentearchief van Haarlem (Top. Atlas VI 767). Het papier vertoont prikgaatjes ter kopiëring en

laat dezelfde contouren (en schaal) zien als de zeventiende-eeuwse originelen. Verso: 'Copije van Concept Drooghmakingh vande Haerlemmer Meer door Rijnland overgegeven in November 1726'.

e. In het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland (Inv. nr. C 20). Dit is in uitvoering praktisch identiek aan c. In de 'Inventaris van de atlassen, kaartboeken, kaarten en teekeningen in het archief van het Hoogheemraadschap Rijnland' (Leiden, 1882) wordt de kaart ten onrechte toegeschreven aan J.B. Veris.

Kaart 4: Leeghwater III

a. Caerte ende voorbereijdinge tot het bedijcken vande Haerlemmer-Meer : alhier provisioneel ghestelt, ende in Cavelinghen ghebrocht : Waer van yder viercante parck bedraecht hondert Morghen : Oock mede met de Wegen, Vaerten ende Slooten / Gedaen door I.[an] A.[driaensz.] L.[eegh] W.[ater] van de Rijp; Geraerd Coeck sculpsit. - Schaal [ca. 1:118.000]. - [Amsterdam : Dominicus vander Stichel, 1641 en later]. - 1 kaart : kopergravure ; 17x37,5 cm.

b. Caerte ende voorbereijdinge tot het bedijken van de Haerlemmer-Meer : alhier provisioneel gestelt, ende in Cavelinghen gebrocht : waarvan yder vierkante parck bedraecht hondert morgen : Oock mede met de Wegen, Vaerten ende Slooten / Gedaen door I,A,L,W, vande Ryp. - Schaal [ca. 1:118.000]. - [Amsterdam : Jan Grael ; Pieter Visser ; Jan van Heekeren, 1710 en later]. - 1 kaart : kopergravure ; 16,5x37,5 cm. - N.B. ten opzichte van kaart 5a zijn kleine verschillen in spelling en typografie te bespeuren. Er wordt geen graveur vermeld.

c. Kaart en Plan tot het bedijken van de Haarlemmer Meer : alhier voorlopig gesteld en in kavelingen gebragt : waarvan ieder vierkant bedraagt 100 morgen : met bijvoeging der voorgestelde Wegen Vaarten en Sloten / Gedaen door J.A.L.W. van de Rijp ; (lithografie door H.J. Backer, Van Baarsel en Tuyn del.). - Schaal [ca. 1:118.000]. - [Amsterdam : G.J.A. Beyerinck, 1838]. - 1 kaart : lithografie ; 17x37,5 cm. - De kaart is opgenomen in: W.J.C. van Hasselt, Het Haarlemmer-Meer-Boek van J. Asz. Leeghwater. 13e druk. Amsterdam, Beyerinck, 1838.

Kaart 5: Veris

a. Nieuwe Caerte : Verthoonende hoe ende in wat maniere, de Haerlemmer, Leijtse ende Spieringh Meeren, met alle hare vaste ende afgespoelde Limiten, op d'beste seeckerste ende profijtelijckste Roijninge ende voeten, Bedijck soude moghen werden aangeweesen ende Uijtgeleijt onder het teijken van A:B:C / gepractiseert door, Iacob Bartelz Veris. op't versoek ende met asientie vande Gecomiteerde van verscheide principale geintresseerdens vande Afgespoelde Landen bij ende ande circumiacientien, vande vorsz. Meer, Omtrent Aelsmeer, Slooten, Rijck, Rijckeroort, ende andre plaetsen gelegen. - Schaal [ca. 1:36.000]. - [S.l. : s.n., ca. 1640]. - 1 kaart : ms. op perkament, in kleur ; 67x96 cm. - Inzet: vogelvluchttekening van de Marebrug en poort te Leiden, rechtsboven het wapen van Rijnland, linksonder een gedicht door I.R. Ingelius. - Archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland, Inv. nr. C 21.

b. Caerte verthoonende stickx gewijs ende int groote, de Bedijkinge van de Haerlemmer, ende Leijtsche Meer / [door J.B. Veris]. - Schaal [ca. 1:26.000]. - [S.l. : s.n., ca. 1640]. - 1 kaart : ms. op perkament, in kleur ; 63,5x93,5 cm. - Rechtsboven het wapen van Rijnland; de kaart is grootschaliger dan de andere manuscriptkaarten, door het vrijwel gelijke formaat is evenwel een deel van het plan buiten de kaart gevallen. Ondanks de grootschaligheid biedt de kaart geen nieuwe details van betekenis. - Archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland, Inv. nr. C 22.

c. Nieuwe Caerte [... praktisch gelijklopende titel]. - Schaal [ca. 1:36.000]. - [S.l. : s.n., ca. 1640]. - 1 kaart : ms. op perkament, in kleur ; 63,5x94 cm. - Inzet: vogelvluchttekening van de Marebrug en -poort te Leiden, middenboven het wapen van Holland, rechtsboven het wapen van Amsterdam, linksonder een gedicht door I.R. Ingelius. - Gemeentearchief Leiden, Inv. nr. 71308-2 gf.

d. Nieuwe Caerte [... praktisch gelijklopende titel]. - Schaal [ca. 1:36.000]. - [S.l. : s.n., ca. 1640]. - 1 kaart : ms. op perkament, in kleur ; 64x94 cm. - Inzet: vogelvluchttekening van de Marebrug en -poort te Leiden, middenboven een wapen met kraanvogel (rondom: 'Waeck op met vlijt. tis meer dan tijt'), linksonder een gedicht door I.R. Ingelius. - Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis, 23/43.

e. [Idem, zonder titel]. - Schaal [ca. 1:36.000]. - [S.l. : s.n., ca. 1640]. - 1 kaart : ms. op perkament, in kleur ; 64,5x94,5 cm. - Inzet: vogelvluchttekening van de Marebrug en -poort te Leiden, overigens zonder speciale toevoegingen buiten het kaartbeeld. - Centrale Bibliotheek Landbouwhogeschool Wageningen, Ct. 252.

NOTEN

- * Dit artikel is de enigszins bewerkte tekst van een lezing gehouden tijdens een studiedag van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie, ressorterend onder de Nederlandse Vereniging voor Kartografie, gehouden op 21 november 1987 in het Teylers Museum te Haarlem.
- 1. Fockema Andreae (1955) nr. 15, blz. 379-428.
- 2. Ramaer (1892).
- 3. L. Sentis-Senden (1984), blz. 19-21.
- 4. Donkersloot-De Vrij (1981), blz. 204.
- 5. Fockema Andreae (1955) relateert het aan een consortium uit 1617 onder leiding van Anthonius de Hoogh en het zeven jaar latere verzoek van Pieter van der Linden.
- 6. Fockema Andreae (1955), nr. 714 en 715 I. Vgl. ook nr. 716.
- 7. Leeghwater (1641).
- 8. Baars (1986), blz. 6 schrijft: In de jaren dertig werd door Gerard Meerman uit Leiden een nieuw consortium opgericht, dat een octrooi-aanvraag opstelde en in 1642 bij de Staten indiende.
- 9. Glaudemans (1985) vermeldt dat Veris sinds 17 maart 1621 makelaar in Amsterdam was en dat hij op 3 augustus 1653 overleed.
- 10. Baars (1986, blz. 6) onderscheidt in hoofdzaak drie belangengroeperingen:
 1. Het consortium dat de drooglegging tot stand wilde brengen om er wat aan te verdienen en een plan eiste dat aan zijn wensen tegemoet kwam en in principe niet wilde investeren in voorzieningen ten behoeve van andere belangengroepen.
 2. De groep bewoners/eigenaars van de aan het meer

grenzende polders en in het bijzonder het bestuur Hoogheemraadschap van Rijnland dat welwillend tegenover de inpoldering stond. Hierdoor zou immers een eind zou komen aan het landverlies ten gevolge van de oeverslag.

3. De machtigste groep bestond uit de stadsbesturen van Leiden, Haarlem en Amsterdam, die in de droogmaking een bedreiging zag voor de scheepvaart en de waterverversing van de stadsgrachten en daarom tegen elk inpolderingsplan was.

11. Glaudemans (1985), blz. 18-20.
12. Werner (1989), blz. 117.
13. Ibidem noot 4: nr. 715 I
14. Naar informatie van Marc Hameleers (Gemeentearchief Amsterdam), waarvoor dank.
15. Hameleers (1987).
16. Baars (1986).
17. Werner (1981).

SUMMARY

Haarlemmermeer: maps of early 17th century reclamation schemes

Before its final draining in 1852 various plans were conceived to prevent the Haarlemmermeer, situated between Amsterdam, Haarlem and Leiden, from further continuously affecting the adjacent land. Besides taking protective measures for the border lands in question, the other alternative to be considered was reclamation of the ever growing lake.

In order to meet with all kinds of problems and to accommodate the interests of various parties, this resulted in a range of alternatives, a number of them recorded in maps. Of the early phase, in the first half of the 17th century, three categories of maps are remarkable, which are discussed shortly in this article.

The first plan, represented in one single manuscript map, was drawn by Gerbrant Meussz., a surveyor. The map content is very incomplete and lacks a legend in which the features, represented in the map, are explained. This, combined with the fact that links with known requests are missing, makes detailed research virtually impossible.

The second group of plans laid down in a map were signed by Jan Adriaensz. Leeghwater, a well known, almost legendary, professional in the field. His maps, however, like the one by Meussz. show a rather poor cartography, without details or complicating elements. Nevertheless some essential topographical features seem to have been put up-to-date. Leeghwaters' printed map shows without explanation a picture differing from the earliest manuscript versions. The engraving was published in a propaganda booklet entitled *Haerlemmer-Meer-Boeck*.

The final category of maps in this period was initiated in 1640 by Jacob Bartelsz. Veris. It was presented to the Polderboard of Rijnland in 1641. Five large-scale manuscript maps of this proposal are known, most of which are decorated and must have been presented to influential institutions and persons. From the point of view of differing copperplates and states, the printed versions of this concept are extremely interesting because two engravings were published, both in many different states. Many changing emblematic ingredients seem to point at competing interests.

It is noteworthy to state that the early propaganda maps were not accurate and complete enough to realize the complicated reclamation of the Haarlemmermeer. They should be considered merely as initiatives that needed detailed elaboration after discussion.

LITERATUUR

Baars, C., Leeghwater : een herwaardering. - In: *Spiegel Historiel* 21/1 (januari 1986).

Donkersloot-De Vrij, Y.M., *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in Nederlandse rijksarchieven*. - Groningen, 1981.

Fockema Andreae, S.J., Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging. - In: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Nieuwe Reeks, Afd. Letterkunde* 18 (1955) nr. 15.

Glaudemans, C., De oude plannen tot droogmaking van het Haarlemmermeer. - Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, januari 1985. - Werkstuk 'Haarlemmermeerproject' (Soc. Ec. geschiedenis / milieukunde, Rijksuniversiteit Leiden).

Hameleers, M., De strijd om de Haarlemmermeer. - In: *Geografie in Utrecht*. - Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, 1987. - blz. 46-52.

Leeghwater, J.A., *Haerlemmer-Meer-Boeck: dienende tot een remonstrantie, verklaringh ende voorbereydinge om de Haerlemmer ende Leytse-Meer te bedijcken: als oock van de diepten, gronden, ende nuttigheyt der selver*. - Amsterdam: Dominicus vander Stichel, 1641.

Ramaer, J.C., De omvang van het Haarlemmermeer en de

meren waaruit het ontstaan is, op verschillende tijden voor de droogmaking. - In: *Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Natuurkunde* 29 (1892).

Sentis-Senden, L., De aanleg van een uitwatering te Katwijk: de aanleg van een uitwatering te Katwijk en de perikelen die daaraan voorafgingen in de periode 1737-1807. - In: *De uitwateringssluizen van Katwijk 1404-1984*. - Leiden, 1984. - (Hollandsche Studiën; 13), blz. 18-30.

Werner, J., Haarlemmermeer: 17e- en 18e eeuwse voorstellen tot droogmaking; een historisch geografische studie en inventarisatie van kartografische bronnen. - Amsterdam, 1981. - Doctoraal scriptie Historische geografie aan de Universiteit van Amsterdam. - Beperkt verspreid.

Werner, J.W.H., The Van Berckenrode-Visscher map of Holland: a wallmap recently acquired by Amsterdam University Library. - In: *Theatrum orbis librorum: Liber amicorum presented to Nico Israel on the occasion of his seventieth birthday*. - Utrecht, 1989. - blz. 105-133.

Günter Schilder

Een onbekende 'Leo Belgicus' van Jodocus Hondius, 1590 [1593]

Een studie over de 'Leo Belgicus'

In 1990 verscheen de diepgaande studie van Mr. H.A.M. van der Heijden over de 'Leo Belgicus'.¹ In dit werk worden voor het eerst de verschillende uitgaven van de 'Leo Belgicus' - de kaart van de Zeventien Provinciën in de vorm van een leeuw - conform de families van koperplaten gerangschikt. Gaarne heb ik toen aan auteur alle aan mij bekende exemplaren en vindplaatsen ter beschikking gesteld, o.a. ook de vier exemplaren van een vierde staat van de koperplaat van Hessel Gerritsz., die Jodocus Hondius (1563-1612) gebruikte.² In dit geval betrof het een heruitgave van een bestaande koperplaat in folio-formaat. Bij een recentelijk teruggevonden en hier te bespreken kaartje gaat het echter om een door Jodocus Hondius zelf gegraveerde 'Leo Belgicus', die precies vier eeuwen geleden voor het eerst verscheen.

Een nieuwe vondst

Op een recente studiereis naar Madrid vond schrijver dezes een interessante set van vijf cirkelvormige thematische kaartjes (wereld, Europa, Frankrijk, Engeland en de 'Leo Belgicus') van Jodocus Hondius, die oorspronkelijk in 1589/90 in Londen was gegraveerd en in 1593, voorzien van een decoratieve rechthoekige randlijst, in Amsterdam opnieuw was uitgegeven.³

Jodocus Hondius was in 1583 uit geloofsoverwegingen van Gent naar Londen geëmigreerd, waar hij door zijn artistieke vaardigheden en door zijn wetenschappelijk aanleg op het gebied van wiskunde, geografie en astronomie, een goed emploti kon vinden. De oudst beken-

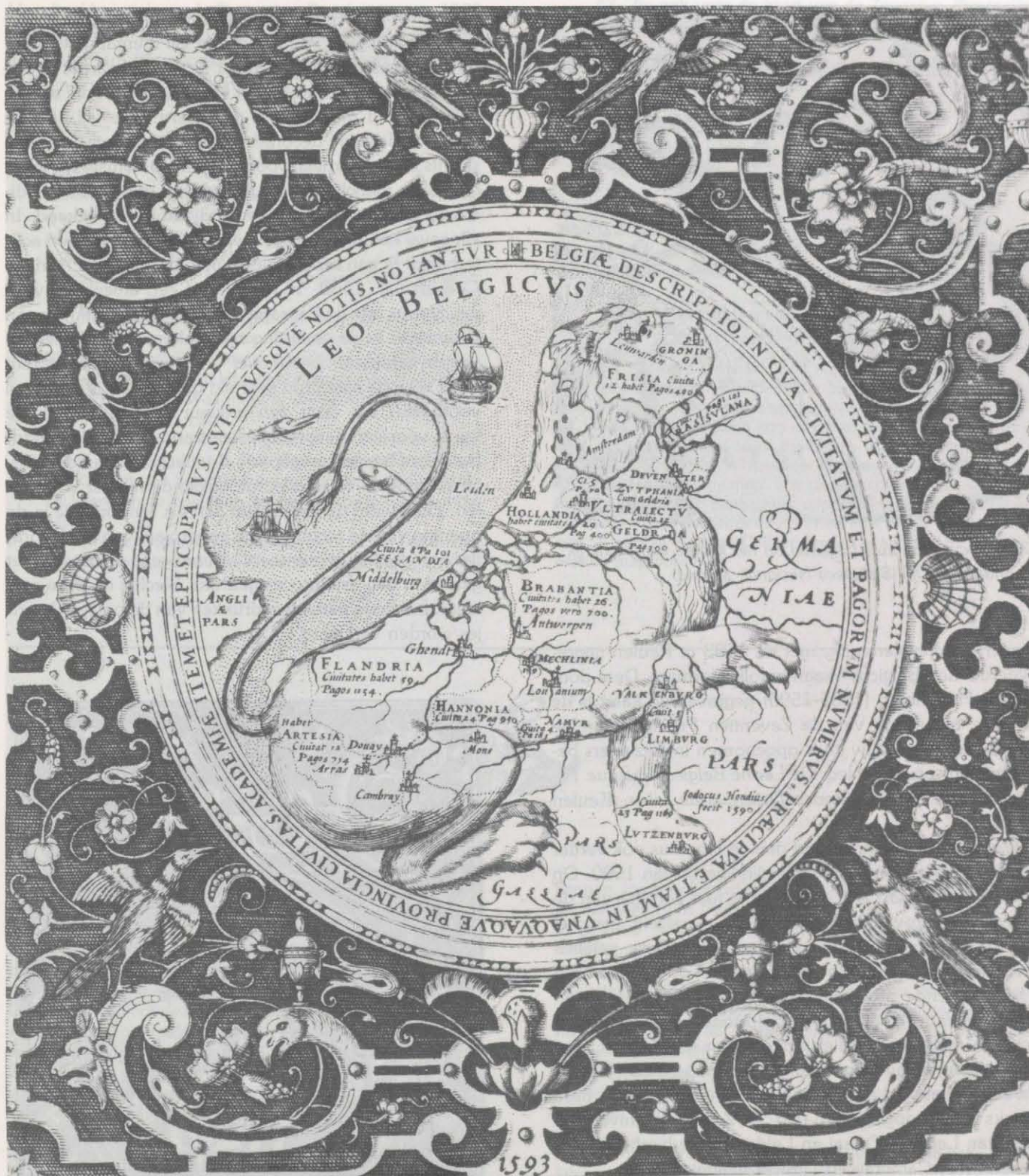
de kartografische werken van Hondius' hand zijn de drie omstreeks 1588 gegraveerde kaarten voor de *The Mariners Mirrour*, de door Anthony Ashley bewerkte Engelse versie van Waghenaraers *Spiegel der Zeevaerdt*.⁴ Hondius' oudst gedateerde gravures zijn *Talbot's Rose*, een klein rond wereldkaartje (een kaart van onze set) en zijn kaart van Amerika, die alle op 1589 zijn gedateerd (laatst genoemde is slechts van een in 1602 door Jean le Clerc uitgegeven editie bekend).⁵

Aan het begin van de negentiger jaren graveerde en publiceerde Hondius in Londen drie kleine kaarten van Engeland, Frankrijk en de Zeventien Provinciën met rijk versierde randen.⁶ Het zijn zeer vroege voorbeelden met picturale afbeeldingen op kaartranden en ze staan aan het begin van een artistieke ontwikkelingsfase, die zijn hoogtepunt in de Hollandse kaartproductie van de zeventiende eeuw zou bereiken.⁷

De vondst van de set van vijf thematische kaartjes verrijkt onze kennis over de werkzaamheden van Hondius gedurende zijn verblijf te Londen.

De 'Leo Belgicus' van 1590

De afbeelding van de Zeventien Provinciën in de vorm van een naar rechts kijkende zittende leeuw is in een cirkelvormig kader geplaatst (afb. 1; diameter binnenrand: 83 mm; diameter buitenrand: 97 mm). In de Noordzee loopt langs de binnenrand de titel LEO BELGICVS. Aan de binnenrand van het kader sluit een rand aan, die eveneens om de gehele afbeelding loopt, met de titel: BELGIAE DESCRIPTIO, IN QVA CIVITATVM ET PAGORVM NVMERVS, PRAECIPVA ETIAM IN VNAQVAQVE PROVINCIA CI-

1. Jodocus Hondius, Kaart van de Leo Belgicus (London 1590), herdrukt in Amsterdam in 1593. (Biblioteca Nacional, Madrid)

VITAS, ACADEMIAE ITEM EPISCOPATVS SVIS QVISQVE NOTIS, NOTANTVR [Afbeelding van de Nederlanden, waarin de aantallen van steden en dorpen, benevens de voornaamste stad van elke provincie, en eveneens de universiteiten en bisschopzetels elk met hun specifieke symbolen, worden aangegeven]. Rechts van de linker voorpoot van de leeuw heeft de graveur zich vereeuwigd: Jodocus Hondius / fecit 1590.

Hondius was niet origineel in de tekening van zijn 'Leo

Belgicus'. Hij nam het werk van de Oostenrijker Michael von Aitzing (Aitzinger; Eytzinger; ca. 1530-1598) als voorbeeld. Het idee om de 'Leo Belgicus' in een cirkelvormig kader te plaatsen nam hij waarschijnlijk over van Von Aitzings' titelpagina *Niederländische Beschreibung in Hochteutsch, vnd Historischer weiszgestelt, auff den Belgischen Löwen der sibenzehen Prouintzen desz gantzen Nederlandts*, die in 1584 te Keulen voor het eerst verscheen.⁸ De tekening van de leeuw zelf heeft echter

2. Jodocus Hondius, *Legenda op het kaartje van Frankrijk* (London 1590). (Biblioteca Nacional, Madrid)

meer overeenstemming met de 1583 te Keulen gegraveerde 'Leo Belgicus'-kaart in folio-formaat. Deze door Frans Hogenberg (1535-1590) gegraveerde kaart is de oudste afbeelding van de Zeventien Provinciën in de vorm van een leeuw en is opgenomen in Aitzingers beschrijving van dit gebied, *De Leone Belgico, ejusque Topographica atque Historica Descriptione Liber* (Keulen 1583).⁹

Deze laatst genoemde kaart diende Hondius ook verder als bron voor de invulling van zijn kaartje van 1590. Op Hogenbergs kaart is o.a. een tabel met een lijst van de Zeventien Provinciën opgenomen, vergezeld van het aantal steden en dorpen per provincie. Deze getallen werden door Hondius overgenomen en op zijn kaartje in de betreffende provincie geplaatst. Behalve deze gegevens tekende Hondius de hoofdsteden van de provinciën in met een specifiek symbool en schonk ook aandacht aan de universiteiten en bischopszetels. De gebruikte symbolen zijn in de kaart van Frankrijk uit deze reeks (1590) opgenomen (afb. 2). Zo zijn de universiteiten van Leuven, Douai en Leiden en de bischopszetels van Arras, Cambrai en Utrecht ingetekend.

Voor welk doel Hondius de set van de vijf ronde kaartjes vervaardigde, is onbekend. Gezien de grootte en de vorm van de kaartjes lijkt het zeer waarschijnlijk dat ze als boekillustratie bedoeld waren.

De uitgave in Amsterdam, 1593

In 1593 verhuisde Jodocus Hondius van Londen naar Amsterdam, welke stad zich aan het eind van de zestien- de eeuw tot een internationaal centrum van handel en wetenschappen ontwikkelde. Hier vond Hondius een gunstige voedingsbodem voor zijn kartografische activi-

teiten. Tot zijn vroege publikaties in Amsterdam behoorde een heruitgave van de set van vijf thematische kaartjes. Hondius plaatste nu echter de ronde kaartjes in een rechthoekige decoratieve lijst (14,5 × 13 cm), die aan de benedenrand met 1593 is gedateerd. Alle vijf kaartjes zijn door dezelfde decoratieve rand omlijst: er werd dus slechts één koperplaat voor gebruikt. De omlijsting bevat grotesken met bloemen, guirlandes en dieren. Of Hondius zelf deze koperplaat vervaardigde is niet bekend. In elk geval kon het voorbeeld van de graveur worden achterhaald. In een serie van ornamentprenten van Adriaen Collaert (ca. 1560- 1618)¹⁰ komt een afbeelding voor van Venus met de Parisappel in haar hand en Amor aan haar zijde. In de omlijsting zijn ranken met bloemen en vogels getekend: het motief van deze ornamentprent werd voor de kaartrand gebruikt (afb. 3). Dit is een mooi voorbeeld, dat door een graveur inheemse grafische kunst voor een decoratieve kaartrand werd gekopieerd. De door Hondius toegepaste druktechniek van de kaartenset moeten we ons op de volgende manier voorstellen. Eerst werd de koperplaat van elk rond kaartje in de opening van de rechthoekige koperplaat van de decoratieve omlijsting gemonteerd. Vervolgens werd dan het geheel in één drukproces gedrukt. Slechts op deze manier kunnen de perfecte afdrucken van de omlijste kaartjes worden verklaard.

3. Deze door Adriaen Collaert (ca. 1560-1618) gegraveerde prent diende Jodocus Hondius in 1593 als voorbeeld voor de decoratieve lijst van zijn *Leo Belgicus*. (Rijksprentenkabinet, Amsterdam)

Hondius' kaartje van de Zeventien Provinciën van 1593 in de vorm van een leeuw is de oudste 'Leo Belgicus' die in Amsterdam (maar ook op het grondgebied van de Zeventien Provinciën) verscheen.

NOTEN

1. H.A.M. van der Heijden, *Leo Belgicus. An illustrated and annotated carto-bibliography*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1990.
2. *Ibidem*, 15.4 met afbeelding.
3. Biblioteca Nacional, Madrid; Estampas y Bellas Artes, E R 2240.
4. Een facsimile-uitgave van *The Mariners Mirrour* (London 1588), met een inleiding door R.A. Skelton, verscheen bij Theatrum Orbis Terrarum in Amsterdam in 1966.
5. Een samenvatting van Hondius' losse kaarten is te vinden in deel II van mijn *Wall-maps of the 16th and 17th centuries*. Amsterdam, 1978.
6. A.M. Hind, *Engraving in England in the sixteenth seventeenth centuries*, Part I, *The Tudor Period* (Cambridge, 1952) geeft een beschrijving van Engeland en Frankrijk. De kaart van de Zeventien Provinciën was toen nog onbekend.
7. G. Schilder, Jodocus Hondius. Creator of the Decorative Map Border. In: *The Map Collector* (Sept. 1985) blz. 40-

43. Zie ook voor de kaart van de Zeventien Provinciën H.A.M. van der Heijden, *The oldest maps of the Netherlands*. Utrecht, 1987. Map 35.

8. Van der Heijden, *Leo Belgicus*, 2.1 met afbeelding.
9. *Ibidem*, 1.1 met afbeelding.
10. M. de Jong en I. de Groot, *Ornamentprenten in het Rijksprentenkabinet, I, 15de en 16de eeuw*. 's-Gravenhage, 1988. nr. 61.4.

SUMMARY

An unknown Leo Belgicus by Jodocus Hondius, 1590 [1593]

The Biblioteca Nacional in Madrid houses a circular map of the *Leo Belgicus* by Jodocus Hondius, originally engraved in London in 1590, and republished in Amsterdam in 1593, equipped with a decorative rectangular border. This is a thematic map on which the numbers of towns and villages are mentioned, while the universities and dioceses are indicated by symbols. As sources were used the works of Hogenberg (1583) and Aitzinger (1584). When Hondius moved to Amsterdam in 1593, he reprinted the map. The circular copperplate was fixed into the gap of the rectangular copperplate of the decorative border and was subsequently printed in a single printing process. A print by Adriaen Collaert served as a model for the decorative map-border.

Varia Cartographica

Verslag studiedag 1990 van de Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie

Op 23 juni 1990 vond in Den Haag de jaarlijkse studiedag plaats. Dit keer in samenwerking met de afdeling Voorlichting van het Ministerie van Defensie en de Topografische Dienst. De aanleiding voor deze samenwerking was het 175-jarig bestaan van de Topografische Dienst. In verband hiermee was er in het Voorlichtingscentrum van het Ministerie van 21 juni tot 20 september een tentoonstelling, met als onderwerp de geschiedenis van de Topografische Dienst. In aansluiting daarop was het thema van de studiedag *De Geschiedenis van de Topografische Kartering in Nederland*. Dit thema werd voor een gehoor van zo'n 70 personen in zes lezingen belicht, ingeleid en aan elkaar gepresenteerd door de heer R.C.M. Braam.

In de eerste lezing, door Prof. Ir. L. van Zuylen, kwam de geschiedenis van de Topografische Dienst aan de orde. Hij benadrukte vooral de eerste 50 jaar en de tijd die daaraan voorafging. Hij begon bij de opdracht die C.R.T. Krayenhoff in 1798 kreeg om het grondgebied van de Bataafse Republiek in kaart te brengen. Dit resulteerde in de Choro-Topographische Kaart 1:115.200. In 1814, na de Franse tijd, werd het Topografische Bureau opgericht, als voortzetting van het Depot-Generaal van Oorlog. Een jaar later werd dit bureau gesplitst in twee afdelingen: de Eerste Afdeling onder leiding van M.J. de Man en de Tweede Afdeling, de Militaire Verkenningen, al spoedig onder leiding van J.E. van Gorkum. Deze Tweede Afdeling is te beschouwen als de oorsprong van de huidige Topografische Dienst. Deze afdeling kreeg de opdracht de zuidgrens te ver-

kennen. In praktijk werd echter begonnen met de kartering van de hele Zuidelijke Nederlanden.

In de jaren '30 van de 19e eeuw werd door beide afdelingen tegelijkertijd een topografische kartering in Noord-Brabant uitgevoerd, waarbij de kartering van de Militaire Verkenningen uiteindelijk leidde tot de Topografische en Militaire Kaart 1:50.000 (TMK). In 1868 werden de twee afdelingen weer samengevoegd tot de Topographische Inrichting, waarvan Eckstein de eerste (burger-)directeur werd. De heer Van Zuylen kwam na het kort aanstippen van enige zaken uit de laatste eeuw tot de conclusie dat de Topografische Dienst een goede toekomst heeft.

De Heer H.J. de Zoete belichtte de rol van de fotografie en de lithografie bij de kaartvervaardiging. Hij begon zijn voordracht met het noemen van de nadelen van de kopergravure: de kans op maatverschillen en het trage productieproces. In de 19e eeuw werden deze bezwaren relevant en tevens diende er zich een alternatief aan: de lithografie, 'uitgevonden' door Alois Senefelder. Deze techniek gaf een tijdsbesparing van ongeveer 30%. De fotografie werd in 1839 uitgevonden en twintig jaar later is er sprake van foto-lithografie. Deze techniek is nauwkeuriger dan de tot dan toe gebruikte methode: het met de hand overtrekken op steen. Charles A. Eckstein introduceerde dit procédé in of voor 1864 in Nederland. De tweede grote verdienste van Eckstein is zijn methode van vierkleurendruk met behulp van mechanisch gerasterde drukstenen. Deze methode gaf een enorme ruimtebesparing, omdat er daarvoor soms wel 20 stenen gebruikt werden. De Waterstaatskaart 1:50.000 en de 22 bladen van de residentiekaarten van Java en Madoera

zijn met deze methode gedrukt. De belangrijkste bijdrage van Eckstein voor de kartografie is echter de heliogravure. De steen werd bij deze methode van een lichtgevoelige gelatine voorzien, die gelooide werd door een hoeveelheid licht. De duur van de belichting bepaalde de dikte van de looilaag en daarmee de vertraging van de etsvloei-stof. De heer de Zoete besloot zijn voordracht met de constatering dat Charles Eckstein meer waardering verdient.

Dr. F.W.J. Scholten sprak over de topografische kartering van Nederland vóór 1795. Op zoek naar de voorlopers van de militaire topografische kaart geeft hij daarvan de volgende definitie: militaire kaarten met een schaal groter dan 1:200.000, die een zo volledig mogelijk beeld van het terrein geven. De meeste militaire kaarten van vóór 1795 voldoen niet aan deze definitie. Met name kaarten die in verband staan met de vestingbouw geven over het algemeen te weinig topografische informatie over het terrein. Kaarten die wel voldoen aan de gestelde definitie hebben voornamelijk betrekking op linies en inundaties. In de 18e eeuw nam, door de veranderde manier van oorlogvoering, de vraag naar topografische kaarten toe. De eerste echte voorloper van de TMK was het werk van W.T. Hattinga. Een andere was de kartering van de Hollandse waterlinie, in de jaren 1770 tot 1781. Dit was één van de eerste planmatig opgezette karteringen van een inundatiegebied. Een laatste voorbeeld is het karteringswerk dat vanaf 1773 in oostelijk Nederland door Van Hooff werd verricht. Dit project begon met de kartering van de IJssel en werd daarna stapsgewijs naar het oosten en later naar het noorden uitgebreid. Het geheel werd uitgevoerd op de uniforme schaal 1:14.400 en sinds de opvolging van Van Hooff door Hottinger is ook de uitvoering uniform.

Drs. P.P.W.J. van den Brink sprak met een wat rauwe stem (Nederland speelde nog op het WK-voetbal) over de interactie tussen Krayenhoff en De Bouge in de periode 1806-1809. Hij begon en eindigde met een citaat van E.E.J. ten Brink: 'het woord is aan u, kartografen'. Dit betrof een verwijt van Ten Brink aan de historisch kartografen, die de historiografie verwaarlozen. Van den Brink heeft zich deze kritiek aangetrokken en hij is begonnen met een onderzoek naar de briefwisseling tussen C.R.T. Krayenhoff en J.B. de Bouge. Deze briefwisseling is zeer uitgebreid, omdat Krayenhoff vaak op reis was en alles via hem geregeld moest worden. Volgens Van den Brink was de missie van Krayenhoff tot mislukken gedoemd. Door het ongelijksoortige basismateriaal en het hoge tempo van werken werden er vele fouten gemaakt bij het kopiëren. Zo werden dijken en wegen verwisseld en eendenkooien voor buitenplaatsen aangezien! De Bouge onderkende dit en bewoog Krayenhoff ertoe om de departementale besturen er bij te betrekken. Deze besturen werden gevraagd beschrijvingen van grenzen en lijsten met toponiemen te leveren. Ondanks deze aanpassing is de heer Van den Brink van mening dat de Krayenhoff-kaart voor onderzoek naar landschappelijke veranderingen van geringe waarde is.

Na de lunch werd de zitting voortgezet door de historisch geograaf Dr. J.J.J.M. Beenakker. Hij begon met het uiteenzetten van wat historisch geografen doen en welke onderzoekstechnieken ze gebruiken. Eén van deze technieken is het vergelijken van kaarten, waaronder topografische kaarten. In het kader van de kaartvergelijking zijn twee begrippen van belang: 'grundriss' en 'aufriss'. De eerste is goed op een topografische kaart te lokaliseren en te volgen door de tijd. De 'aufriss' daarentegen is vaak niet van een kaart af te leiden. De 'grundriss' van een boerderij kan het zelfde blijven, terwijl "de Annahoeve wordt omgebouwd tot een autosloperij". Bij het onderzoek worden meestal vier cruciale tijdstippen vergeleken, met behulp van de TMK, de Bonne-serie, een topografische kaart van rond 1950 en de meest recente topografische kaart. Aan de hand van een voorbeeld maakte de heer Beenakker tenslotte duidelijk dat je met topografische kaarten niet verder terug kunt kijken dan het midden van de vorige eeuw. En 'daarvóór' ligt

de echte uitdaging: te bereiken met archiefonderzoek'(!). P.J. Nugter sloot de rij van sprekers. Als liefhebber en verzamelaar weet hij alles van de 'bonneblaadjes', de Chromotopographische kaart 1:25.000. Deze kaartserie wordt zeer veel geraadpleegd, bijvoorbeeld door amateur-onderzoekers op zoek naar de lokale paardetram. Deze toepassing moet met de nodige reserve gebeuren, omdat de kaarten niet altijd even betrouwbaar blijken. Vaak staan er tramlijnen op de kaart die (nog) niet aangelegd zijn en omgekeerd. De heer Nugter deed vervolgens een opmerkelijke uitspraak: de Topografische Dienst bestaat langer dan 175 jaar! Het Koninklijk Besluit uit 1814 spreekt namelijk niet over oprichting van het Topografisch Bureau, maar over voortzetting ervan. Uitgaande van dit gegeven kan als begindatum 18 juli 1806 (oprichting), of 1 maart 1807 (vaststelling van de organisatie) dienen. De heer Van Zuylen herinnerde er later aan dat de afdeling Militaire Verkenningen als voorloper wordt beschouwd en niet het Topografisch Bureau. De directe voorloper van de 'bonneblaadjes' waren de Strookkaarten der Verdedigingsliniën des Rijks, waaraan vanaf 1865 werd gewerkt. Ongeveer tien jaar later werd er een begin gemaakt met het produceren van de 776 'bonneblaadjes', maar toen de serie in 1932 vervangen werd was de serie nog niet compleet. Van de kaart werd naast de geheime militaire uitgave, ook een publieksversie gemaakt. De militaire objecten werden in deze versie weggelaten of vervangen door een fantasielandschap. De heer Nugter besloot zijn voordracht met de zwart/wit versie die in Engeland werd gedrukt in de jaren 1942/43 en de herdrukken van na de oorlog.

Tot slot sprak Drs. P.W. Geudeke enige woorden over de tentoonstelling, maar eerst kwam hij terug op de oprichtingsdatum. Volgens de heer Geudeke was de enige reden om nu het 175 jarig bestaan te vieren dat in 1965 het 150 jarig jubileum was gevierd! Daarna was het tijd voor een borrel. Gewapend met een map met informatiemateriaal en een poster van de tentoonstelling kon iedereen terugkijken op een geslaagde dag.

Dolf Ruesink

Afscheid Lisette Danckaert van de Koninklijke Bibliotheek Brussel

Onlangs bereikte de redactie het bericht dat Mevrouw Lisette Danckaert die vele jaren werkte op de afdeling 'Kaarten en Plannen' van de Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel, met pensioen gegaan is. Lisette Danckaert is sedert de eerste jaargang van *Caert-Thresoor* onze Belgische correspondent geweest. Nu zij niet langer de druk van een veeleisende baan heeft, hoopt de redactie haar 'eindelijk' over te kunnen halen een artikel voor *Caert-Thresoor* te schrijven over de geschiedenis van de Belgische Kartografie. We wensen haar een hele fijne tijd toe.

Studiedag en tentoonstelling in België

In 1991 is het 300 jaar geleden dat Lodewijk XIV het Belgische Bergen (Mons) belegerde. Ter gelegenheid hiervan zal op 16 maart een studiedag gehouden worden. Deze wordt georganiseerd door de 'Archeologische Kring'. Een van de lezingen zal gehouden worden door de Belgische kaarthistorica Claire Lemoine-Isabeau. Van 28 juni tot 18 augustus zal in Zaal St.-Georges, eveneens in Bergen, een tentoonstelling gehouden worden waarin kaarten uit de tijd van het beleg centraal zullen staan. Op het moment van het schrijven van deze tekst is noch het complete programma van de studiedag, noch de titel van de tentoonstelling bekend. Nadere informatie is te verkrijgen via Ir. B. van Mol, 64 Rue Richelieu, B-7390 Quaregnon.

Registers Tentoonstellingscatalogi

Een algemeen gehoorde kritiek op de catalogi die verschenen zijn ter gelegenheid van de Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie was dat deze, met uitzondering van 'In de Gekroonde Lootsman', geen van alle van een register op persoonsnamen waren voorzien. Om in deze omis-sie te voorzien hebben Jan Werner, Jan Cramer en Ernst van

Keulen op verzoek van de redactie van *Caert-Thresoor* alsnog registers op de overige catalogi samengesteld. Deze indices zijn te verkrijgen door overmaking van f 7,50 op gironummer 1670043 t.n.v. Drs. M.M.Th.L. Hameleers te Maarssen onder vermelding van 'Registers catalogi'.

Mirror of Empire. Dutch marine art of the seventeenth century.

Vanaf 23 september 1990 tot 11 augustus a.s. is deze reizende tentoonstelling in drie musea in de Verenigde Staten te zien, achtereenvolgens te Minneapolis, Toledo en Los Angeles. Het is een van de eerste grote exposities 'to examine the broad range of Dutch marine art and its fascinating relationship to the development of the life and history of the Dutch nation'. Vanwege dit uitgangspunt heeft men gekozen voor een brede opzet, waarin naast de vaak zeer grote en imposante geschilderde tafereelen van zeeslagen, zeegezichten en scheepsportretten (en de iets minder in het oog vallende tekeningen en prenten) ook een grote plaats is ingeruimd voor de maritieme kartografie. In het essay 'Chartmaking is the power and glory of the country' is door mij een overzicht gegeven van de ontwikkeling in de Nederlandse hydrografie in de 17e eeuw, terwijl in het catalogusgedeelte zestien kartografische objecten uitvoerig zijn beschreven.

Een van de pronkstukken van de expositie komt uit het bezit van de Sutro Library te San Fransisco: de wereldkaart in twaalf bladen van Pieter den Keere (1611), waaraan de afbeelding van de zittende Ortelius op de omslag van dit tijdschrift is ontleend. Tot de zestien bruiklenen, waarmee de Leidse universiteitsbibliotheek 'acte de présence' geeft, behoren: de wereldkaart in Mercator projectie in twee bladen van Willem Jansz. Blaeu (1604, heruitgave ca. 1666), de portolaan van de Atlantische Oceaan door Cornelis Doedsz. (1600), de Oost Indische Paskaart van Hugo Allard (ca. 1668) en de wandkaart van de Zeventien Provinciën met de scheepstypen van Jodocus Hondius (1602). Ook heb ik van deze gelegenheid gebruik gemaakt om de aandacht te vestigen op het vrij obscure oeuvre van Johannes van Loon, die met een subliem ingekleurde kaart van het Kattegat is vertegenwoordigd.

Onder redactie van de organisator van deze tentoonstelling, dr. George Keyes - als conservator van de schilderijen verbonden aan The Minneapolis Institute of Arts -, is een fraai geïllustreerde en uitvoerige catalogus (444 p.) samengesteld, waarvan de SDU de distributie in Nederland verzorgt.

Minneapolis (Minnesota), The Minneapolis Institute of Arts, 23 september-31 december 1990; Toledo (Ohio), The Toledo Museum of Art, 27 januari-21 april 1991; Los Angeles (California), Los Angeles County Museum of Art, 23 mei-11 augustus 1991.

Dirk de Vries

Wijzigingen in de redactie van *Caert-Thresoor*

Onlangs traden werd de samenstelling van de redactie van Uw tijdschrift gewijzigd.

Per 1 oktober 1990 verliet Dr. F.W.J. Scholten de redactie. De redactie is hem bijzonder erkentelijk voor het werk dat hij verrichtte. De redactie is verheugd dat Drs. D. de Vries, werkzaam als conservator van de kaartcollectie van de Bibliotheek van de Universiteit van Leiden, bereid gevonden werd de open gevallen plaats op te vullen.

Per 1 januari 1991 werd het redactiesecretariaat eveneens overgedragen. Drs. E.O. van Keulen, werkzaam bij het Scheepvaartmuseum te Amsterdam en reeds twee jaar lid van de redactie, is bereid gevonden deze functie over te nemen van Drs. M.M.Th.L. Hameleers die dit werk sedert 1984 gedaan heeft. De laatste blijft wel 'gewoon' lid van de redactie. Het

nieuwe redactieadres is: Redactiesecretariaat *Caert-Thresoor*, t.a.v. Drs. E.O. van Keulen, Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Kattenburgerplein 1, 1018 KK Amsterdam (tel: 020- 5232238).

Tentoonstellingen in het Amsterdamse Gemeentearchief

In het Gemeentearchief te Amsterdam wordt van 15 februari tot en met 27 april 1991 de tentoonstelling 'Amsterdam: Venetië van het Noorden' gehouden. Beide steden hebben altijd veel overeenkomsten gehad. Een van de belangrijkste is hun relatie met het water en de daaruit voortvloeiende handel. In deze tentoonstelling wordt gepoogd door middel van topografische afbeeldingen de overeenkomsten tussen deze twee steden te laten zien. Naast tekeningen en prenten worden ook kaarten getoond. Enkele bijzondere stukken op deze tentoonstelling zijn de prachtige houtsnedekaart van Venetië door Jocopi di Barbari (1500), de hiermee verwante kaart van Amsterdam door Cornelis Anthonisz. (1544) en de kaart van Amsterdam getekend door Jacob van Deventer (ca. 1560). Ter gelegenheid van deze expositie zal bij de SDU Uitgeverij te Den Haag een geïllustreerde catalogus onder de titel 'Amsterdam: Venetië van het Noorden' verschijnen (prijs: paperback f 49,50, gebonden f 69,90).

De tentoonstelling wordt gehouden in de expositiezaal van het Gemeentearchief, Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam. Tel.: 020-6646916. Openingstijden: maandag t/m zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Toegang f 5,-; Pas-65/CJP/Museumkaart/6-18 jaar f 2,50; onder 6 jaar gratis. Te bereiken met openbaar vervoer: tramlijnen 3 en 4, metrohalte: Wibautstraat.

MH

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

Besprekingen

Kaarten van Utrecht. Topografische en thematische kartografie van de stad uit vijf eeuwen / Marijke Donkersloot-de Vrij. - Utrecht: HES Uitgevers, 1989. 142 blz., afb., 32 x 25 cm, f 99,50. ISBN: 90 6194 207 1.

In *Kaarten van Utrecht* geeft Marijke Donkersloot een overzicht van de kaarten van de stad; alleen kleine kaartjes in reisgidsen, brochures en dergelijke zijn buiten beschouwing gelaten. Gezien de tijd die een onderzoek naar dit soort kaartjes vergt en de geringe kans dat men hiermee volledigheid bereikt is dit begrijpelijk. Ongeveer 200 kaarten worden in het boek beschreven. Dankzij het royale formaat en het feit dat een aantal kaarten over twee pagina's is afgebeeld, zijn de meeste kaarten redelijk leesbaar. Alleen bij een aantal 19e- en 20e-eeuwse kaarten, die sterk verkleind moesten worden en die niet in lijnen maar in kleurvakken zijn gedrukt, is het resultaat wat onbevredigend.

De kaarten worden gepresenteerd in chronologische volgorde van het vervaardigingsjaar, in de praktijk is dit meestal het jaar van publicatie. Een vervelend gevolg hiervan is, dat men geen chronologisch beeld krijgt van de ontwikkeling van de stad. Dit chronologisch beeld wordt nog een keer doorbroken doordat de thematische kaarten, volkomen logisch overigens, in een aparte afdeling achter de topografische stadskaarten zijn geplaatst.

Ook de chronologie der vervaardigingsjaren - of van de publicatiejaren - wordt echter herhaaldelijk onderbroken doordat verschillende staten van één kaart en kaarten die wat het kaartbeeld betreft aan elkaar gerelateerd zijn achter elkaar worden vermeld. Zo vindt men direct na de in 1657 voor het eerst uitgegeven plattegrond van Janssonius de uitgaven van 1682, 1690 en 1698, waarna de chronologische reeks verder gaat met een kaartje uit 1672 van Gaspar Bouttats.

Welke volgorde men ook kiest, er zijn altijd voor- en nadelen. Het bezwaar van onoverzichtelijkheid wordt hier enigszins ondervangen door een chronologisch overzicht van 20 belangrijke kaarten op blz. 25-26, topografische zowel als thematische. Hoewel dit niet uitdrukkelijk vermeld staat, heb ik de indruk dat hier de vervaardigingsjaren redelijk parallel lopen aan de veranderingen in de topografie van de stad. Een personenregister waarin allen die bij de totstandkoming van een kaart zijn betrokken worden vermeld, draagt sterk bij aan de toegankelijkheid.

Uiteraard is de inhoudsdatering van kaarten, als koperplaten tientallen jaren lang ongewijzigd of gedeeltelijk bijgewerkt in gebruik blijven, een lastige zaak. In een bijlage vermeldt schrijfster de veranderingen in de topografie en naamgeving die zij gebruikte bij de datering van het kaartbeeld. Iedereen die oude kaarten beschrijft maakt van dergelijke lijsten gebruik, maar het was een goede gedachte om de lijst ook aan de gebruikers van het boek in handen te geven. Zij volgt hiermee het voorbeeld van D'Ailly, die in zijn in 1934 verschenen catalogus van stadsplattegronden en profielen van Amsterdam hetzelfde deed. In de uitvoerige beschrijvingen van de kaarten wordt uitgebreid ingegaan op de datering van het kaartbeeld, waarbij duidelijk blijkt op welke wijze van de lijst gebruik is gemaakt.

Voor wie zich betrokken voelt bij Utrecht is dit een prachtig boek, met een groot aantal reproducties van kaarten, waarvan acht in kleur. Ook de kaartliefhebber in het algemeen zal echter veel plezier aan dit werk beleven. Zowel het inleidende hoofdstuk 'De kaarten van de stad Utrecht' als de beschrijvingen bevatten veel gegevens over kaartvervaardiging, het uitgeversbedrijf en de herkomst van tal van kaartjes uit boeken die van al-

gemeen belang zijn. Hetzelfde kan gezegd worden over de uitvoerige bibliografie.

Piet Ratsma

Historische Geografie: landschap en nederzetting / J.J.J.M. Beenakker. - Zutphen: De Walburg Pers, 1989. - 56 p.; 21,5 x 14,5 cm. - (Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis; 3). - ISBN 90-6011-672-0. - Met literatuur opgave (ca. 180 titels) en register.

Dit boekje is bedoeld als een handleiding voor historisch geografen die een onderzoek willen opstarten. Behandeld worden verschillende methoden van onderzoek, waaronder het kaartvergelijkende. Verder wordt een overzicht geboden van de bronnen waar originelen te raadplegen zijn (samengesteld door F.R.H. Smit). Aan de hand van een concreet voorbeeld, een historisch geografisch onderzoek in de regio rondom het Westfriese Schagen, wordt een en ander uitgewerkt. Het lijkt erop dat de handleiding voor historische geografen voldoende handvatten biedt om op het spoor gezet te worden van de belangrijkste kartografische bronnen (en dit was toch de reden waarom het geschreven werd). Een bespreking in *Caert-Thresoor* is echter niet de meest geëigende plaats om in te gaan op de historisch-geografische kwaliteiten van deze handleiding. Daarom zal ik me beperken tot de informatie die gegeven wordt over de historisch kartografische bronnen. Deze is voor historisch kartografisch geïnteresseerden van beperkte waarde. De kritiek is drieledig. Ten eerste is het totale aantal verwijzingen naar kartografische literatuur tamelijk summier. Ten tweede is zowel de aandacht voor, als de waardering van de verschillende kaartcollecties minimaal. Weliswaar worden de *Gids voor kaartverzamelingen in Nederland* (Van Slobbe, 1980) en de *Gids voor topografisch Historische Atlassen in Nederland* (Verhees, 1982) genoemd, maar een boek als de *Collections of maps and atlases in the Netherlands* (Koeman, 1961) werd over het hoofd gezien.

Ten derde vind ik het jammer dat Beenakkers boekje verschillende andere handleidingen - die veel meer historisch kartografische bronnen vermelden - niet noemt. Hierbij denk ik bijvoorbeeld aan de *Handleiding voor de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis* door W. Jappe Alberts en A.G. van der Steur (1984), met een speciaal hoofdstuk gewijd aan kartografische bronnen. Omdat deze handleiding bedoeld is voor de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis had ook het recent gepubliceerde en op Limburg gerichte boek als *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten* onder eindredactie van H.P. Neuheuser (1988) genoemd mogen worden. Wat positiever ben ik over de informatie over de kadastrale bronnen. Ook voor historisch kartografen is het welkom dat deze informatie aangeboden wordt.

Het lijkt erop dat er bij de samenstelling geen overleg en/of samenwerking bestaan heeft tussen de auteur, een historisch geograaf, en een historisch kartograaf. Dit is spijtig. Voor het opzetten van een historisch geografisch onderzoek is het boekje beslist een goede handleiding. Als handleiding voor het gebruik van historisch kartografische bronnen is het niet meer dan een aanzet. Indien de eindredactie van de *Cahiers voor de Lokale en Regionale Geschiedenis* de wens heeft om een goed overzicht te publiceren van de bronnen die de historische kartografie te bieden heeft, dan dient hierover alsnog een apart katern te verschijnen.

Marc Hameleers

Amsterdam in kaarten : Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie / W.F. Heinemeijer, M.F. Wagenaar e.a. — Ede: Zomer & Keuning, 1987. — 224 p. ill. in kl. en z/w; 38×27,5 cm. — Met lit. opg. en register. — ISBN 90 210 5033 1

Amsterdam in kaarten gaat tot op zekere hoogte door op het stramien dat we al eerder tegenkwamen bij het boek *Nederland in kaarten*. Hoewel de nadruk ligt op royaal uitgevoerde kleurenafbeeldingen van kaarten, waarmee gemikt wordt op een brede kring van liefhebbers van mooie boeken, is een minstens gelijkwaardige plaats toebedeeld aan goede teksten, die steeds het onderwerp van de centraal gestelde kaart belichten. De achterevolgende teksten, gecombineerd met de reeks kaarten die aan het oog van de lezer voorbij trekken, moeten dan uiteindelijk een samenhangend totaalbeeld opleveren. Dit brengt met zich mee dat het niet eenvoudig is om het geschreven aandeel consistent te houden omdat de keuze van het kaartmateriaal in de praktijk problemen kan opleveren. Immers het af te beelden document moet tegelijk inhoudelijk relevant, visueel enigszins aantrekkelijk en, last but not least, beschikbaar en geschikt voor reproductie zijn.

Ondanks deze problemen moet vastgesteld worden dat de samenstellers van *Amsterdam in kaarten* er wonderwel in geslaagd zijn een zinvolle combinatie tot stand te brengen tussen de sociaal geografische geschiedenis van de stad en de kartografische historie. Waar nodig of wenselijk werd deze combinatie aangevuld met topografische prenten en tekeningen die in zwart wit de tekstgedeelten verluchten. Door een en ander is het door de auteurs nagestreefde 'inhoudelijk evenwicht en representativiteit in perioden en onderwerpen' inderdaad gerealiseerd, waarbij 'de voortdurende wisselwerking tussen het leven en de activiteiten van de Amsterdammers en de structuur en het karakter van de stad' overtuigend in kaart gebracht wordt. Dat het hier en daar gewrongen moet hebben bij het zoeken naar de optimale combinatie verhaal-met-kaart blijkt uit de keuze van soms zeer algemene kaarten bij toch specifieke thema's. Ook is niet elke voor een evenwichtig kaartenverhaal gewenste kaart 'haalbaar' gebleken. Vooral de veelbladige kaarten moeten we kennelijk daarom ontberen.

Eigenlijk missen we in *Amsterdam in kaarten* een echt kaartenhoofdstuk als een soort systematische inleiding op de Amsterdamse stadskartografie in verleden en heden, natuurlijk niet uitputtend, maar voldoende om ook de belangstellende in de (historisch-) kartografische achtergrond een steuntje in de rug te geven en te wijzen op grotere verbanden, kartografische stromingen, tradities en ontwikkelingen, waarvan de diversiteit aan afgebeelde kaarten een neerslag vormen. De toelichtingen bij de afzonderlijke kaarten geven in dit opzicht weliswaar enige verheldering maar zijn summier en documentgericht.

Kan in praktisch alle opzichten van een geslaagd project gesproken worden, we kunnen er niet omheen bij een van de meest essentiële ingrediënten, de kwaliteit van de afbeeldingen, een paar kritische kanttekeningen te plaatsen. Het is namelijk rondout te betreuren dat bij een voorlopig niet weerkerende gelegenheid als deze, de reproductie van een te groot aantal kaarten zo te wensen over laat. Alleen 'kenners' zullen misschien te grote discrepanties ontdekken tussen de werkelijke en de gereproduceerde kleuren van sommige kaarten. Maar ook 'leken', liefhebbers van een goed en mooi boek, zullen al snel op een groot aantal reprografische missers stuiten. Ook al moeten de kwaliteit en relevantie van de essays als een opmerkelijk en verdienstelijk pluspunt van deze publikatie gezien worden, de reproductie van kaarten, prenten en foto's mag desondanks geenszins te wensen overlaten, integendeel, de repro-technische uitvoering behoort bij een representatief boek als dit onberispelijk te zijn.

Amsterdam in kaarten brengt aldus gemengde gevoelens te weeg. Aan de ene kant is het een beslist boeiende bloemlezing van zorgvuldig geselecteerde bijdragen over onderwerpen die de geschiedenis van Amsterdam tot uitdrukking brengen, aan de hand van een niet eerder getoonde en daarom voor velen onbekende keuze van de meest uiteenlopende, verrassende

kaarten. Aan de andere kant bederven de technische onvolkomenheden bij herhaling het lees- en kijkplezier dermate, dat van een gemiste kans gesproken moet worden.

Jan Werner
(door de redactie ingekort)

Island, Grönland und das nördliche Eismeer im Bild der Kartographie seit dem 10. Jahrhundert. / Oswald Dreyer-Eimbcke. — In: *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg*. Band 77. — Wiesbaden 1987. ISBN 3-515-05102-3, Prijs 65 DM.

In dit boek van 170 pagina's geeft Dreyer-Eimbcke een beeld van de kartografie van de atlantische Arctis. Het boek begint met Thule en komt via de Vikingen wier reizen in de IJslandse Sagen werden beschreven bij de eerste kaarten van IJsland en Groenland aan. IJsland is volgens de auteur een belangrijke schakel in de verbinding tussen Noorwegen en de Groenlandse kolonies geweest. Daarop worden de culturele betrekkingen die IJsland gedurende de middeleeuwen met Europa onderhield besproken waarbij duidelijk wordt hoe de informatie over IJsland en Groenland in Europa terecht is gekomen.

Bij de behandeling van de eerste kaarten van Groenland komt de ontdekking van Spitsbergen ter sprake. Dreyer-Eimbcke beweert, op grond van sterk verouderde literatuur dat het tamelijk onbetwist is dat met de naam Svalbard in enkele IJslandse annalen Spitsbergen wordt bedoeld. Tegenwoordig gelooft daar echter bijna geen enkele, zelfs geen Noorse historicus meer in. Evenmin is, zoals de auteur beweert, de onduidelijkheid over de ontdekking van Spitsbergen reden geweest voor een eeuwenlange strijd tussen Noorwegen, Nederland, Engeland en Rusland. Engeland en Nederland hebben zelden belangstelling getoond voor de soevereiniteit over Spitsbergen. Deze twee naties behoorden zelfs tot de eersten die het Spitsbergentractaat ondertekenden waarmee de soevereiniteit over de arctische archipel aan Noorwegen kwam.

Na enkele hoofdstukken over de mythische eilanden en de Italiaanse en Portugese en andere zestiende eeuwse kaarten wordt de Nederlandse inbreng in de kartografie van IJsland uiteengezet. Lucas Jansz Waghenaer's *Spiegel der zeevaerdt* betekende een grote stap voorwaarts omdat hierin voor het eerst detailkaarten van de IJslandse kust voorkwamen. IJslands eerste kartograaf was Gudbrandur Thorlaksson, een bisschop met een grote kartografische belangstelling. Zijn schetsen vormden de basis voor Ortelius beroemde kaart van IJsland uit 1590. Daarnaast was hij voor veel geografen en kartografen uit de zestiende eeuw een vraagbaak inzake Groenland.

Het boek bevat zeer veel gegevens over de historische kartografie van IJsland en Groenland van de eerste kaarten tot de tijd van de grote poolvorsers uit de negentiende eeuw. De andere gebieden rondom de Noordelijke IJszee krijgen duidelijk minder aandacht en de titel is dan ook niet geheel in overeenstemming met de inhoud van het boek. De inhoud van het boek is zeer gedetailleerd, maar een analyse ontbreekt. De citaten zijn vaak erg lang, soms wel drie bladzijden, en de Latijnse citaten zijn niet vertaald waardoor het boek moeilijk leesbaar is. Nodeloze uitwijdingen over de algemene geschiedenis van de kartografie en de historie van IJsland bevordert de leesbaarheid evenmin. De geïnteresseerde lezer zal zich er echter niet door laten afschrikken. Hij zal er veel informatie in aantreffen over een gebied waar maar weinig over geschreven is.

Het boek bevat 25 kaarten als illustratie, is voorzien van een persoonsnamenregister en een uitgebreide literatuurlijst.

L. Hacquebord, Arctisch Centrum,
Rijksuniversiteit Groningen.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. P.P.W.J. van den Brink, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

ATLAS

Atlas van Tropisch Nederland. - Landsmeer : Antiquariaat Gemilang, 1990. - ISBN 90-72770-24-2.

Facsimile van de in 1938 door het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap verzorgde uitgave.

CIVITATES

Civitates orbis terrarum = Steden van de wereld : Europa, Amerika / voorw. van Lelio Pagani ; vert. door F. Sarneel ; eindred. Peter Diderich. - Alphen aan den Rijn : Atrium, cop. 1990. - VIII, XXIX krt.bl. - ISBN 90-6113-424-0. - f 32,50.

Civitates orbis terrarum = Steden van de wereld : Europa, Afrika, Azië / voorw. van Lelio Pagani ; vert. door F. Sarneel ; eindred. Peter Diderich. - Alphen aan den Rijn : Atrium, cop. 1990. - VIII, XXIX krt.bl. - ISBN 90-6113-426-9. - f 32,50.

DANCKAERT, L.

De kaarten van Vandermaelen / L. Danckaert. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 153-158.

DEPUYDT, F.

Systematische topografische kartering van de Zuidelijke Nederlanden en België (einde 18e en begin 19e eeuw) / F. Depuydt. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 131-150.

DETAILLEUR, W.

'Carte des Environs du Camp de Beverloo' en edities topografische kaarten oude faktuur (1:40.000 & 1:20.000) / W. Detailleur. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 179-198.

DEYS, H.P.

Justus van Broeckhuysen, landmeter 's Hoofs van Utrecht / H.P. Deys. - In: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1990, blz. 73-129.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, Y.M.

De kaart van Utrecht in het jaar 690 : [Toelichting op de historische reconstructiekaart van de omslag van het maandblad / Y.M. Donkersloot-De Vrij. - In: *Maandblad Oud Utrecht* 63 (1990), nr. 11, blz. 105-108.

GEOGRAPHIA

De 'Geographia' van Ptolemaeus : Vijftiende-eeuwse kaarten uit de 'Cosmographia' / voorw. van Lelio Pagani ; vert. door F. Sarneel ; eindred. Peter Diderich. - Alphen aan den Rijn : Atrium, cop. 1990. - XV, XXVII krt.bl. - ISBN 90-6113-424-2. - f 32,50.

Een facsimile van de kaarten van codex Lat. V F.32 van de Nationale Bibliotheek te Napels.

GOSS, J.

The Mapping of North America : Three centuries of map-making 1500-1860 / John Goss. - Secaucus, N.J. : The Wellfleet Press, 1990. - 184 blz., afbn., krtn. ISBN 1-55521-672-2. - Prijs £ 19.95.

85 paginagrote kleurenplaten van gedrukte kaarten met korte toelichtingen. De Nederlandse kartografie is vertegenwoordigd in 20 kaarten, nl. Ortelius (3x), Cornelis de Jode, Jan van Deutecom ('Nova Francia'), Michael Mercator, Cornelis van Wytfliet (2x), Jodocus Hondius sr., Henricus Hondius, Willem Jansz. Blaeu (2x), Joan Blaeu (2x), Johannes Janssonius (2x), Hendrick Doncker, Pieter Goos, Johannes van Keulen en Isaac Tirion.

GROTE

Grote historische atlas van Nederland : 1:50.000 / [red.: Wolters-Noordhoff Atlasproducties ; inl. P.W. Geudeke... [et.al.] ; namenlijst van verkenneren en nettekenners: Louisa Balk ; cartografie: Dienst der Militaire Verkenningen]. - Groningen: Wolters-Noordhoff, 1990. - 4 dl. : ill., krt. - ISBN 90-01-96234-3 (set).

4 delen: 1 West-Nederland, 2 Noord-Nederland, 3 Oost-Nederland en 4 Zuid Nederland. Bespreking volgt.

HAEGHEN, H. VAN DER

De kadastrale reducties van de Belgische gemeenten op schaal 1/20.000 / H. van der Haegen. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 159-176.

HAMELEERS, M.M.TH.L.

Oude Nederlandse koperplaten met afbeeldingen van kaarten / M.M.Th.L. Hameleers. - In: *Antiek* 25, 5 (1990), blz. 241-249.

INDEKEU, B.

Grenskaarten België-Nederland uit de periode 1831-1843 / B. Indekeu. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 151-152. Limburg in kaart gebracht / B. Indekeu. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 129-130.

De 'Topografische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden' (1850-1864) ook interessant voor Belgisch Limburg? / B. Indekeu. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 177-178.

JACOB

Jacob Aertsz. Colom's Kaart van Holland 1681. - Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1990. - 20 blz., [40] bl. pl.: ill., krt. - ISBN 90-6469-638-1. - Prijs f 150,-.

Bevat: De Kaart van Holland van Jacob Aertsz. Colom / A.H. Sijmons. Frederick de Wit, Amsterdams uitgever / I.H. van Eeghen.

KNAEPEN, R.

Kaarten keuren vanuit een Kempisch perspectief / R. Knaepen. - In: *Limburg* 59, 3 (juli-sept. 1990), blz. 199.

KROGT, P. VAN DER

Seventeenth century Dutch globes: navigational instruments? / P. van der Krogt. - In: *Der Globusfreund* 38/39 (1990), blz. 67-76.

MIRROR

Mirror of Empire : Dutch marine art of the seventeenth century / George S. Keyes ... [et.al.]. - Maarssen [etc.] : Gary Schwartz SDU ; Cambridge [etc.] : The Press Syndicate of the University of Cambridge, 1990. - xiv, 444 blz. - ISBN 90-6179-133-2.

Catalogus van de tentoonstelling in de Verenigde Staten (1990-1991) met essays (o.a. van De Vries, zie elders in deze lijst) en met beschrijvingen van de objecten, nrs. 127-142 (blz. 333-387) omvatten 'Cartographical Material'.

VRIES, D. DE

'Chartmaking is the power and glory of the country': Dutch marine cartography in the seventeenth century / Dirk de Vries. - In: *Mirror...* (zie elders in deze lijst), blz. 60-76.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West-Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

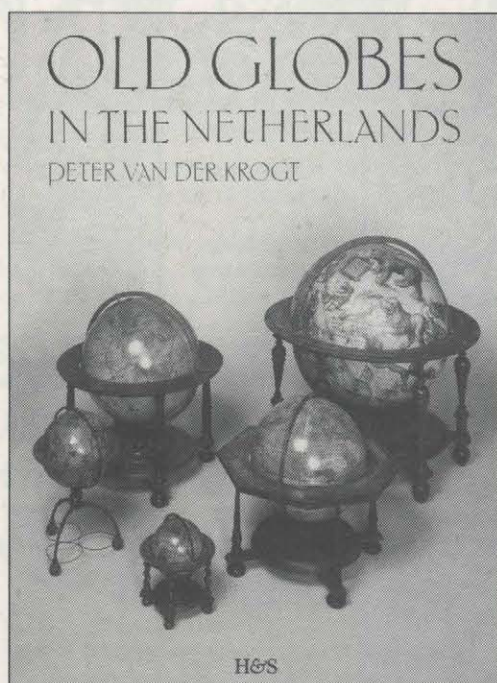
Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

Kartografische meesterwerken

Kartografie door de eeuwen heen. Een serie boekwerken van zeldzame wetenschappelijke en kunsthistorische waarde. Uitgegeven door Sdu:

Old globes in the Netherlands

Peter van der Krogt. Voor het eerst in de geschiedenis is een catalogus samengesteld van alle bekende globes in Nederlandse verzamelingen, die vóór 1850 vervaardigd werden. Circa 340 globes worden uitvoerig beschreven en in de inleiding gaat de auteur in op de geschiedenis van de productie en vervaardiging van aard- en hemelglobes.

ISBN 90 6194 234 9

f 81,50

The mariner's astrolabe

Alan Stimson. Het zee-astrolabium: van de vijftiende tot de zeventiende eeuw voor zeelui het belangrijkste hulpmiddel om aan de hand van de sterren hun positie te bepalen. Dit boek vertelt de geschiedenis van dit ingenieuze instrument. Alle 65 bewaard gebleven zee-astrolabia zijn afgebeeld en beschreven. Tekst in het Engels.

ISBN 90 6194 017 6

f 137,90

The oldest maps of the Netherlands

H.A.M. van der Heijden. Het eerste systematische overzicht van alle bekende kaarten van de 17 provinciën van de Nederlanden in de 16de eeuw. Dankzij de chronologische ordening en de uitgebreide bibliografie een waardevol handboek voor amateur en professionele kartografen. Tekst in het Engels.

ISBN 90 6194 224 1

f 98,90

Marcel Destombes

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie. Tekst in het Frans en het Engels.

ISBN 90 6194 485 6

f 305,-

Miscellanea cartographica

C. Koeman. Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, selecteerden Günter Schilder en Peter van der Krogt 21 van zijn beste artikelen. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

ISBN 90 6194 167 9

f 155,-

Prijswijzigingen voorbehouden

**Uitgeverij
Koninginnegracht**

Hoe te bestellen

- * tel. 070-3429780
- * fax. 070-3634903
- * antwoordnr. 10734
- 2501 WB Den Haag
- * bij de boekhandel